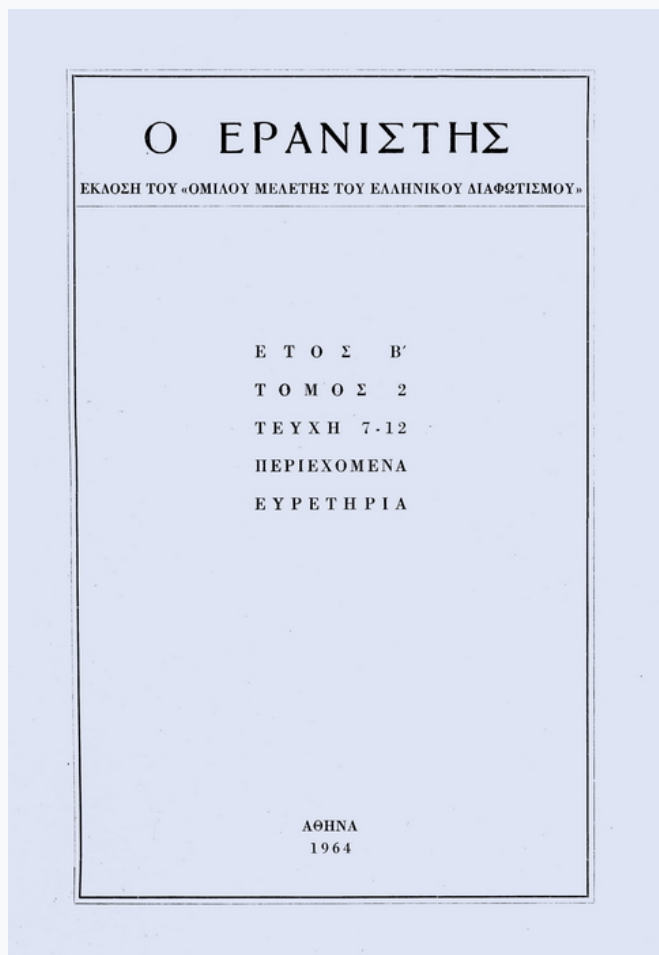

The Gleaner

Vol 2 (1964)

Ανθίμου Γαζή «Λεξικόν Ελληνικόν». Η ιστορία μιας λεξικογραφικής προσπάθειας

Αικατερίνη Κουμαριανού

doi: [10.12681/er.9641](https://doi.org/10.12681/er.9641)

Copyright © 2016, Αικατερίνη Κουμαριανού

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κουμαριανού Α. (2016). Ανθίμου Γαζή «Λεξικόν Ελληνικόν». Η ιστορία μιας λεξικογραφικής προσπάθειας. *The Gleaner*, 2, 163–186. <https://doi.org/10.12681/er.9641>

ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ “ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ” Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΣ

“Όταν, στα 1809, ὁ Ἀνθίμος Γαζῆς δημοσιεύει τὸν πρῶτο τόμο τοῦ Λεξικοῦ του, σημειώνει στὸν πρόλογο¹, ἐξιστορώντας τὶς μακροχρόνιες προσπάθειές του γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴν ἐκδόση, τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἔφεσις τὴν ὁποίαν... ἔτρεφον, εἰς τὸ νὰ ἴδω τὸ Γένος μου πεπλουτισμένον μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐντελές Ἑλληνικὸν Λεξικόν... μὲ ἐνεθάρρυνεν... πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τοιοῦτου καλοῦ ἔργου. Καὶ δὴ κατὰ πρῶτον περὶ τὸ χιλιοστὸν ὀκτακοσιοστὸν Σωτήριον ἔτος, κινήσαντα τὸν ἀπὸ τῆς ἀφειτηρίας γραμμῆς, κατὰ δυστυχίαν, πάθος τι κατὰ τῆς κεφαλῆς μου ἐνσκηψαν μὲ ἀνεχαίτισεν ἄκοντα καὶ περίλυπον ἀπὸ τὸν πόθον μου· ὅθεν καὶ χαίρειν εἰπὼν καὶ Μούσαις, καὶ φιλολογικαῖς ἐνασχολίαις, ἐπανήλθον, σχεδὸν ἡμιθανής, εἰς τὴν φίλην πατρίδα, ἐπὶ ἀποφάσει τοῦ ν’ ἀφήσω ἐκεῖ τὰ ὀσᾶ μου μετὰ τῶν πατέρων μου. Ἀφ’ οὗ δὲ ὀλίγον ἐκεῖ διέτριψα χρόνον, ἐνδυναμωθέντος ὑπὸ τοῦ τῆς πατρίδος ἀέρος κατὰ μικρὸν τοῦ σαρκίου μου, ἤρξατο πάλιν νὰ ἀναζωπυρῆται εἰς τὴν καρδίαν μου ὁ ἄσβεστος ἐκεῖνος σπινθὴρ τῆς τοῦ Λεξικοῦ ἐκδόσεως· καὶ δὴ, καὶ συνεργοῖς καὶ συνεργάταις ἐπιτυχόν, ἀπῆρα πάλιν ἐκ τῆς πατρίδος, ὅλως εὐελπὶς, πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τοιοῦτου ἀναγκαιοτάτου ἔργου. Ἀλλ’ ἀφ’ οὗ ἐφθασα πάλιν εἰς Βιέννην τῆς Ἀουστρίας, εἰς τὰς πρῶτας μου διατριβάς, καθ’ ὃν χρόνον κατῆρα τὴν ἀγκυραν, λαίλαψ τις τυφωνικὴς ἐκ τοῦ τῶν Ζωῶλων στόματος θαρέως κατ’ ἐμοῦ καὶ κατὰ τοῦ ἔργου ἐξαπίνης πνεύσας, ἀνέτρεψε καὶ διεσχόρπισε καὶ σύστημα, καὶ συμπράκτορας, καὶ συνεργάτας... Ἐβλεπον ὁμῶς, ὅτι τὸ ἔργον ἦν μέγα καθ’ ἑαυτὸ καὶ δύσκολον, ὅχι ὁμῶς ὅσον οἱ περισσότεροι ἀκρίτως τὸ ἐφαντάζοντο. Ἐλεγον ἐν ἑμυτῷ, ὅτι τὸ Γένος ἔχει χρεῖαν μεγάλην τοιοῦτου βιβλίου, καὶ ὅστις προσφέρει κατὰ τὸ παρὸν τοιοῦτο Λεξικὸν ὥς τὰ τῶν Εὐρωπαίων, προσφέρει μέγα δῶρον... Ταῦτα λοιπὸν ἐν ᾧ διενοούμην, δὲν ἔλειψαν καὶ φιλογενεῖς τινες πεπαιδευμένοι ἄνδρες, Νέστορες τοῦ Γένους... εἰς τὸ νὰ μοὶ συμβουλευώσι τὰ ἴδια, ἐνθαρρῶ-

1. Ἀνθίμου Γαζῆ, *Λεξικὸν Ἑλληνικόν*... Βενετία, 1809, σ. ζ'.
κόν... Ἐκδοσις πρώτη... Τόμος πρῶ-

νοντές με και παροτρύνοντες εις τὸ νὰ κάμω ἀρχήν, καὶ δὴ ἀποφασίσας, ἐπεχείρησα τὸ ἔργον μόνος, καὶ ἰδοὺ... προκύπτει εἰς τὸ Γένος... γέννημα... τῆς ἐπιμόνου ἀποφάσεως καὶ ἐκτενοῦς μου πρὸς αὐτὸ προσηλώσεως».

Στὶς γραμμὲς αὐτὲς ὁ Γαζῆς μὲ τρόπο συνοπτικὸν καὶ χωρὶς νὰ ἀναφέρεται εἰδικώτερα στὰ πρόσωπα καὶ στὰ πράγματα, ἐξιστορεῖ τὶς διαδοχικὰς τοῦ ἀπόπειρες τὶς ὁποῖες ἄρχισε ἀπὸ τὰ 1800, γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ. Βέβαια οἱ πληροφορίες του, σύντομες καθὼς εἶναι, δὲν βοηθοῦν νὰ κατατοπιστοῦμε σωστὰ γιὰ τὶς προσπάθειες ποὺ χρειάστηκε νὰ καταβάλει καὶ γιὰ τὶς ἐνέργειάς του πρὸς διάφορα πρόσωπα καὶ ὁμάδες ὥστε νὰ ἐξασφαλίσαι τὰ οἰκονομικὰ μέσα καὶ τοὺς ἐπιστημονικοὺς συνεργάτας ποὺ θὰ τὸν πλαισίωσαν καὶ θὰ προετοίμαζαν μαζί του τὸ Λεξικόν.

Ἀπὸ ὅσα κείμενα παρουσιάζονται ἐδῶ τὰ πρῶτα συμπληρῶνουν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γαζῆ, καὶ τὰ ἄλλα, ποὺ εἶναι μεταγενέστερα, ἀναφέρονται στὰ διαδήματα ποὺ ἔγιναν γιὰ τὴν ἐπανεκδόσιν τοῦ Λεξικοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Γαζῆ στὴν ἀρχὴ καί, μετὰ τὸν θάνατό του, ἀπὸ τοὺς φίλους του καὶ τοὺς κληρονόμους του. Μερικὰ εἶναι ἀνέκδοτα καὶ προέρχονται ἀπὸ ἑλληνικὰς καὶ γαλλικὰς ἀρχεὶακὰς πηγὰς ἐνῶ ἄλλα εἶναι δημοσιευμένα σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα ἔντυπα καὶ ἔχουν μείνει ἀθησαύριστα ἀπὸ τὴν ἔρευναν¹. Ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ξένα περιοδικὰ δημοσίευσαν ὕλικόν γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ γιατί ὁ ἴδιος ὁ Γαζῆς ἀπὸ νωρὶς, μὲν σκεδὸν τὴν ἀποφάσισε, γνωστοποίησε τὴν πρόθεσίν του στοὺς κύκλους τῶν ξένων φιλολόγων καὶ ἑλληνιστῶν τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Παρισιοῦ καὶ ἔτσι συνδέθηκε ἐξαρχῆς τὸ Λεξικόν μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Alter, τοῦ Barbié du Bocage, τοῦ Villoison, τοῦ Chardon de la Rochette.

Καὶ ἐπειδὴ ἡ γνωριμία καὶ οἱ σχέσεις τοῦ Γαζῆ μὲ τὸν Barbié du Bocage καὶ τὸν Villoison παρουσιάζουν πρόσθετον ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ εἶναι μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὸ φιλελληνικὸ κλίμα ποὺ διαμορφώνεται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ Γαλλίαν μὲ ἀντικείμενον τὴ νεώτερη Ἑλλάδα, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ἀναφερθῶ σὲ ὅσα στοιχεῖα, θὰ ἐπιτρέψουν νὰ τὶς προσδιορίσουμε.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς ἐφθάσε στὴ Βιέννη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1796 καὶ ἀνέλαβε τὴ θέσιν τοῦ ἐφημέριου στὸν ἑλληνικόν

1. ΓΑΚ.— Βιβλιοθήκη Μηλεῶν.— Παρίσι, Bibliothèque Nationale.—Τὰ ξένα περιοδικὰ εἶναι : «Allgemeiner

Litterarischer Anzeiger» τῆς Λειψίας καὶ τὸ «Magasin Encyclopédique». Τὶς πηγὰς, ἀνέκδοτες καὶ ἔντυπες, ἀναφέ-

ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου¹. Ὡστόσο τῇ δραστηριότητά του δὲν τὴν ἀπορρόφησαν μόνο τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθήκοντα, ἀλλ' ἀσχολήθηκε παράλληλα καὶ μὲ ἐκδοτικὰς ἐργασίες. Στὶς προσωπικὰς του ἐπιδόσεις προσγράφεται ἡ μετάφραση τῆς Γραμματικῆς τῶν Φιλοσοφικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Benjamin Martin καὶ ἡ ἔκδοση Γεωγραφικῶν Χαρτῶν. Συνάμα ἐπιμελεῖται τὴν ἔκδοση ἑλληνικῶν ἐργασιῶν πρὸ τυπώνονταν στὴ Βιέννη· ἀνάμεσα σ' αὐτὰς σημειώνω καὶ τὶς μεταφράσεις τοῦ ἐξαδέλφου του Δανιὴλ Φιλιππίδου: ἡ Λογικὴ τοῦ Condilliac, στὰ 1801, ἡ Ἀστρονομία τοῦ Lalande, στὰ 1803². Μὲ τὸν Φιλιππίδου, ἐγκαταστημένο στὰ χρόνια αὐτὰ στὸ Ἰάσιο, ὁ Γαζῆς διατηρεῖ τακτικὴ ἀλληλογραφία πρὸς ἣν ἔχει γιὰ κίνητρο ἰδίως τὶς κοινὰς του ἐργασίες. Στὶς ἀρχὰς τοῦ 1801 ὁ Φιλιππίδης ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἐξαδέλφον του νὰ διαβιᾷ ζεῖ τὰ γράμματά του πρὸς τὸν Barbié du Bocage στὸ Παρίσι καὶ νὰ τοῦ στέλνει στὸ Ἰάσιο τὶς ἐπιστολὰς τοῦ γάλλου φίλου του³. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἴδιου χρόνου γράφει ὁ Φιλιππίδης στὸν Barbié: «...Vous pouvez adresser vos lettres à mon cousin Anthimus Gazis, à Vienne, à la chapelle des Grecs...». Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πραγματοποιεῖται ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ Γαζῆ μὲ τὸν Barbié du Bocage, ἐπαφὴ πρὸς ἣν ἐξελίχθηκε σὲ στενότερη σχέση, πάντα ὅμως ἐπιστολική, γιὰτὶ οἱ δύο γνώριμοι δὲν συναντήθηκαν ποτὲ προσωπικά. Τὸν Αὐγούστο τοῦ ἴδιου χρόνου σημειώνομε τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ Γαζῆ πρὸς τὸν γάλλο ἑλληνιστὴ· θὰ ἐπακολουθήσουν καὶ ἄλλα τὰ ἐπόμενα χρόνια—ἡ ἀλληλογραφία θὰ κρατῇ ἕως τὰ 1816, ἐποχὴ πρὸς ἣν ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς ἐγκαταλείπει ὀριστικὰ τὴν Βιέννη μὲ τελικὸν προορισμὸν τὴν πατρίδα του, τὴν Μηλίαν. Ἔτσι, μὲ τὸν καιρὸ, δημιουργεῖται ἕνα θερμὸ φιλικὸ κλίμα ἀνάμεσα στὴν Βιέννη καὶ στὸ Παρίσι καὶ σύντομα θὰ προστεθοῦν στοὺς

ρω ἐδῶ ἐνδεικτικὰ καὶ ἐπιφυλάσσομαι νὰ δώσω πλήρεις ἀναγραφὰς στὴν οἰκείαν, κάθε φορά, θέση.

1. Σ. Εὐστρατιάδης, Ὁ ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, Ἀλεξάνδρεια, 1912, σ. 136 κέξ. καὶ Α. Κ. Δημητράκοπουλος, Προσθήκαι... εἰς... Σάθα, Λειψία, 1871, σ. 115-116.

2. Ὁ Φιλιππίδης ἔστειλε ἐπίσης στὸν Γαζῆ ἀπὸ τὸ Ἰάσιο τὸ χειρόγραφον τῆς μετάφρασης τῆς Φυσικῆς τοῦ Brisson, πρὸς ἣν ἦταν, ὅπως καὶ ὁ Lalande, δάσκαλός του ὅταν ἐσπούδαζε στὸ Πα-

ρίσι. Τὸ ἔργο ὥστόσο δὲν τυπώθηκε ποτέ. Βλ. καὶ τὴν Νεκρολογίαν τοῦ Φιλιππίδου ἀπὸ τὸν Γρ. Κωνσταντᾶ στὴν «Ἀθηνᾶ», 1833, ἀρ. 121, 14 Ἰουνίου, σ. 486-87. Ὁ φιλόλογος Βαγγέλης Σκουβαρᾶς ἐτοιμάζει τὴν ἔκδοση ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Βιβλ. Μηλεῶν.

3. Τὶς πληροφορίες στὴν Ἀλληλογραφίαν Φιλιππίδου - Barbié du Bocage - Ἀνθιμου Γαζῆ, ἔκδ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), ὅπου ἐπισημαίνονται τριάντα πέντε ἐπιστολὰς τῶν Γαζῆ - Φιλιππίδου στὰ χρόνια 1801 καὶ 1802

δύο πρώτους αλληλογράφους και άλλοι. Τὸν Barbîé ἐνδιαφέρουν οἱ χάρτες πού ἔχει ἐκδόσει ὁ Γαζῆς καθὼς και ἄλλες ἀνάλογες ἐργασίες μὲ ἀντικείμενο τὴν τοπογραφία τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου¹. Ὁρμητικὸς, μὲ πολλές ζητήσεις θὰ μπεῖ στὴ συντροφιά ὁ Villoison πού, καθὼς εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς προετοιμασίας του γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν νέων ἐλληνικῶν στὴν École des Langues Orientales, θέλει νὰ γνωρίσει πρόσφατα ἐλληνικὰ κείμενα. Φυσικὰ δὲν τολμᾷ νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ Κοραῆ, ἀφοῦ οἱ σχέσεις τους ἔχουν φθάσει σὲ ἀδιέξοδο. Εἶναι ἐνδεχόμενον ἄλλωστε νὰ τοῦ προκαλεῖ ἀνησυχίες ἡ διδασκαλία στὴν ἔδρα αὐτῆς πού, ἂν πιστέψομε τὸν Et. Clavier, εἶχε προοριστεῖ γιὰ τὸν Κοραῆ, καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσει τὴν ἐνημέρωσή του: ὅπως εἶναι ἐπόμενο πολλαπλασιάζει τὶς ζητήσεις του².

Ἀνάλογες εἶναι οἱ ζητήσεις τοῦ Γαζῆ πρὸς τοὺς γάλλους φίλους του: ἀπὸ τὸν Barbîé ζητᾷ νὰ τοῦ προμηθεύσει ἓνα σῶμα τῆς Encyclopédie Méthodique, ἄλλα γαλλικὰ διδλικά, λεξικά· τοῦ ἀρέσει καὶ προσπαθεῖ νὰ εἶναι βιβλιογραφικὰ ἐνημερωμένος. Ξέρεי ἐπίσης ὅτι ὁ Barbîé καὶ ὁ Villoison συνεργάζονται στὸ περιοδικὸ τοῦ Millin, τὸ «Magasin Encyclopédique» καὶ πιστεύει ὅτι εἶναι γι' αὐτὸν λαμπρὴ εὐκαιρία νὰ ἀναγγέλλονται οἱ ἐκδόσεις πού ἐπιμελεῖται καὶ ἐνδεχομένως νὰ σχολιάζονται σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐγκυρα γαλλικὰ περιοδικὰ γενικῆς παιδείας. Στέλνει στὸν Barbîé τὴν Ἑγκύκλιό του γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Σοαυίου «Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς κλπ.», τὴν καμωμένη ἀπὸ τὸν Γρ. Κωνσταντᾶ, τὴν ὁποία μεταφράζει ὁ Villoison καὶ δημοσιεύεται στὸ

1. Ὁ Barbîé διατηροῦσε τακτικὴ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς ἐκπρόσωπους τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τοὺς τοποθετημένους σὲ περιοχὲς τῆς Ἀνατ. Μεσογείου, καθὼς καὶ μὲ ἐλληνιστὲς, γεωγράφους καὶ ἀρχαιολόγους, ξένους καὶ γάλλους, πού ἐταξίδευαν στὴν Ἑλλάδα. Γεωγράφος καὶ ἐλληνιστῆς ὁ ἴδιος, ἐκτὸς πού ἐσχεδίασε τοὺς χάρτες γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Abbé Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (Βλ. καὶ Γ. Λάιος, *Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα*, ΔΙΕΕ, 14 (1960), σ. 231-312) συνεργάστηκε στὸν γαλλικὸ Ἱμποκράτη τοῦ Κοραῆ, στὸ *Voyage pittoresque...* τοῦ Choiseul-Gouffier καὶ σὲ ἄλλες ἀνάλογες ἐκδό-

σεις. Ἔκανε ἐπίσης τοὺς χάρτες στὸ βιβλίο τοῦ M. Zallony, *Voyage à Tine...*, Paris, 1809, χάρτες γενικοῦς τῆς Ἑλλάδας, τῆς Πελοποννήσου.

2. Βλ. Ἐμ. Φραγκίσκου, *Ἡ φίλια Κοραῆ - Villoison*, α' Ὁ Ἐρανιστῆς», 1, (1963), σ. 203. Ὁ Villoison συνήθιζε νὰ ἐξηγεῖ στοὺς σπουδαστὲς τῆς École des Langues Orientales, νεώτερα ἐλληνικὰ κείμενα· καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Barbîé, -γράμμα του πρὸς τὸν Γαζῆ, Ἰούλιος τοῦ 1802, στὴν Ἀλληλογραφία Φιλιαπίδου, σ. 88—...II [ὁ Villoison] a fait expliquer ce Prospectus à ses auditeurs...». (Πρόκειται γιὰ τὴν Ἑγκύκλιο τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ.)

Magasin Encyclopédique¹. Λίγους μήνες αργότερα, ένθαρρυμένος ίσως από την καλή υποδοχή που είχε ή πρώτη του ζήτηση, στέλνει την Έγκύκλιο για τὸ Λεξικό του, πού, καθὼς σημειώνει, είναι έτοιμο για τύπωμα. Καί αὐτὸ τὸ κείμενο, ἀποσπασματικά καί πλουτισμένο μὲ προσωπικές του παρατηρήσεις για τὴν ἑλληνική γλῶσσα καί υποδείξεις για τὴ μέθοδο πού ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει ὁ συντάκτης ἑλληνικοῦ λεξικοῦ, τὸ μεταφράζει ὁ Villoison καί τὸ δημοσιεύει στὸ Magasin Encyclopédique². Μερικὲς ἀπὸ τίς υποδείξεις του ἀναφέρονται σὲ συγκεκριμένους τρόπους πού θὰ δορθήσουν τὴν ἔκδοσι: «...La connoissance de la langue grecque sera toujours fort imparfaite, tant qu' on n' aura pas la colléction des vocabulaires de tous les auteurs grecs, qui ont chacun parlé une langue différente, et ont pris les mêmes mots dans les acceptions diverses. Ce seroit la base d' un dictionnaire parfait, où on exposeroit d' abord la signification primitive, et ensuite toutes celles qui en dérivent, avec les variations, par ordre chronologique, et où on rangeroit par ordre alphabétique toutes les explications des mots grecs qui se trouvent éparées dans les anciens scholiastes, et dans les ouvrages divers des critiques, commentateurs et antiquaires modernes...»³. Ἐδῶ θρῖσκει τὴν εὐκαιρία νὰ μνημονεύσει τὸν Κοραῆ «... en attendant l' exécution de ce vaste project qui demanderoit un Coray...», ὅχι μὲ τὴ συγκατάδοσι πού ἴσως δείχνει ἀπέναντι σὲ ἄλλους Ἑλληνας λόγιους: οἱ ἐργασίες τοῦ Κοραῆ τοῦ ἔχουν ἐξασφαλίσαι θέσι ἰσοτιμίας στοὺς κύκλους τῶν ξένων ἑλληνιστῶν. Θερμὰ ὥστόσο προτρέπει τὸ κοινὸ νὰ ὑποστηρίξει τὸ Λεξικό: «...la nation grecque...ne manquera pas d' accepter avec reconnaissance les offres de son bienfaiteur, l' archimandrite Anthime Gazis, et ce fera un plaisir et un devoir

1. 1801, τ. 5, σ. 556-559, μὲ τίτλο: *Traduction littérale du prospectus en grec vulgaire d' une traduction du Cours des sciences philosophiques, composé en italien par M. François Soave...* Τὴν ἴδια ἐγκύκλιο ὁ Γαζῆς εἶχε στείλει καί στὸν Alter, πού τὴν ἐδημοσίευσε στὴν «Allgemeiner Literarischer Anzeiger», 1801, 24 Φεβρουαρίου, ἀρ. 31, σ. 1609, στὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο.

2. 1802, τ. 1, σ. 214-222. Στὴν ἄλ-

ληγογραφία ἐπίσης τοῦ Φιλιππίδη-Barbié, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν Γαζῆ, (ἐπ. 47 τῆς 18.7.1802, σ. 87-88, ὁ Barbié γράφει: «Il [ὁ Villoison] a donné un extrait de votre Prospectus du Lexique dans le Magasin Encyclopédique... vous verrez que m. de Villoison a ajouté... quelques instructions qui pourront vous être utiles...».

3. Βλ. σημ. 2. «Magasin Encyclopédique», σ. 219.

de concourir à la publication de ce dictionnaire grec ancien et vulgaire»¹.

Τις προθέσεις του για το Λεξικό ο Γαζής τις έχει ανακοινώσει επίσης και στον καθηγητή F. K. Alter, ο οποίος σχολιάζοντας στην «Allgemeiner Litterarischer Anzeiger» τό: *Λεξικὸν τετραγλωσσον...* Γεωργίου Κωνσταντίνου... Ένετίσιν, 1786, βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει και για την προσεχῆ έκδοση ἑλληνικοῦ λεξικοῦ, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὴ γνώμη του, θὰ ὑπερτεροῦσε ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα σὲ πλοῦτο λημμάτων. Θεωρεῖ ὅτι οἱ γνώσεις τοῦ Γαζῆ θὰ συντελέσουν ὥστε τὸ Λεξικό του νὰ γίνεῖ ἐξαιρετό². Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1801 δημοσιεύεται στὸ ἴδιο περιοδικό, ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς Ἐγκυκλίου τοῦ Γαζῆ, στὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο, μαζὶ μὲ τὸ ἐξῆς σχόλιο τοῦ Alter: «Vier gelehrte Griechen wollen in 3 Folio Banden ein vollständiges Griechisches Lexicon heraus geben. Sie haben bereits aus der Wallachei 12000 fl. Subskription erhalten, ohne die aus Constantinopel und Griechenland zu Rechnen, welche noch erwartet wird. Der Anfang des Drucks soll zu Anfange des May erfolgen...»³.

Τὰ σχέδια ὥστόσο τοῦ Γαζῆ ἔμειναν ἀπραγματοποίητα: ἡ υγεία του, ποὺ φαίνεται ὅτι δὲν ἦταν καλὴ τὴν ἐποχὴ αὐτή, ἴσως καὶ λόγοι ἄλλοι τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἀναβάλει τὴν ἐκτέλεσή τους. Γράφει στὸν Barbié: «...jusqu'à présent, Monsieur, j'ai eu des fréquentes maladies...»⁴. Τότε ἀποφασίζει νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Βιέννη καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὶς Μηλιές γιὰ νὰ ξεκουραστεῖ ὑπερβολικὰ ἴσως εἶναι ὅσα γράφει στὸν πρόλογο τοῦ Λεξικοῦ του «...ἐπανήλθον σχεδὸν ἡμιθανὴς εἰς τὴν φίλην πατρίδα...» ἀφοῦ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς τὸ συνδυάζει μὲ ἐνδιαφέροντα παιδευτικὰ καὶ ἀναψυχή: «...je voyage pour m'instruire et pour me distraire de mes travaux dont l'assiduité commençoit à affecter ma santé. Voilà pourquoi j'ai résolu de prendre la route de l'Italie...»⁵.

Στὴν πατρίδα του ὁ Γαζῆς ἀνακινεῖ καὶ προωθεῖ τὸ ζήτημα τοῦ Λεξικοῦ· συναντᾷ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ συμπατριῶτες του λόγιους καὶ ἐμπορευόμενους καὶ τοὺς πείθει νὰ τὸν συντρέξουν στὸ ἐγχείρημά του. Οἱ ἐνέργειές του εἶχαν καλὸ ἀποτέλεσμα καὶ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1804

1. Βλ. παραπάνω, σ. 107 σημ. 2
«Magasin encyclopedique», σ. 220.

2. 1800, Ὀκτώβριος, σ. 1815.

3. 1801, Φεβρουάριος, σ. 290. Βλ. Κείμενα 1.

4. Ἀλληλογραφία Φιλιππίδη..., σ. 86 καὶ 97. Βλ. ἐπίσης καὶ: Σ. Εὐ-στρατιάδης, Ὁ ἐν Βιέννῃ..., σ. 137-138.

5. Ἀλληλογραφία Φιλιππίδη... σ. 110.

υπογράφεται στα Ἀμπελάκια συμφωνητικό πού εξασφαλίζει τὴν ἐπιστημονικὴ συνεργασία καὶ τὴν οἰκονομικὴ παροχὴ γιὰ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Λεξικοῦ. Οἱ ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες τοῦ Γαζῆ εἶναι οἱ δύο Θεσσαλοὶ Κωνσταντῖνος Κούμας, Κωνσταντῖνος Μιχαήλ υπογράφει, καὶ ὁ Στέφανος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Οἰκονόμου — υπογράφει ὡς Στέφανος Οἰκονομίδης. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δύο λόγιους, τὸ συμφωνητικό — τιτλοφορεῖται *Περὶ ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Α. Γαζῆ* — συνυπογράφουν οἱ γνωστοὶ Ἀμπελακιῶτες ἔμποροι : Δημήτριος Σφάρτζ, ὁ Ἰωάννης Χρόνια Δροσινού, ὁ Ἰωάννης Χατζῆ Κώνστα, ὁ Εὐθύμιος Ἰωάννου Γχορτζιώτης, ὁ Δρόσος Νικολάου Χατζῆ Ζαφείρου καὶ ὁ Γαζῆς¹.

Στὴ Βιέννη ἐπιστρέφει ὁ Γαζῆς τὸν Νοέμβριον τοῦ 1804, φέρνοντας μαζί καὶ τὸν Κούμα². Τώρα, ἀφοῦ ἔχει εξασφαλίσαι τὴς θασικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὸ νέο ξεκίνημα τοῦ Λεξικοῦ, στρέφει τὴς ἐνέργειάς του πρὸς τὸν Κοραῆ, στὸ Παρίσι καὶ τὸν Δωρόθεο Πρώιο, στὴν Κωνσταντινούπολη : ἀπὸ τὸν πρῶτον προσδοκοῦσε βοήθεια καὶ συνεργασία ἐπιστημονικὴ, ἀπὸ τὸν δεύτερον τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξιν τοῦ «Κοινοῦ» τῆς Πόλης. Ἀστόχησε ὁμως καὶ πρὸς τὴς δύο κατευθύνσεις : φυσικὰ γιὰ τὸν Κοραῆ δὲν ὑπῆρχαν περιθώρια γιὰ συμμετοχὴ οὐσιαστικὴ στὰ σχέδια τοῦ Γαζῆ. Μποροῦμε ἄλλωστε νὰ τὸν φαντασθοῦμε παθολογικὰ εὐαίσθητον, καθὼς τὸν ξέρουμε, τῇ στιγμῇ πού ἐδιάβαζε τὴν ἐπιστολὴν ὅπου ὁ Γαζῆς τοῦ ἔγραφε ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, καί : «...Ἐγώ, φίλε, πολλὰ ἀγαποῦσα νὰ σὲ ἔχω βοηθόν. Τὸ εὐχομαι. Μὰ ἄρα γε εἶναι δυνατόν ; Ἄν ἤμπορεῖς νὰ ἔλθης ἐδῶ θὰ ἔχης κάθε λογῆς ἀνάπαυσιν. Εἰ δὲ μὴ καὶ τοῦτο δὲν γίνεται, βοήθει μοι καὶ ἀπ' αὐτοῦ. Εἰπέ μοι φιλικῶς πῶς πρέπει νὰ γίνῃ τὸ ἔργον. Καὶ ἂν ἔχης τίποτε σημειώσεις

1. Δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Σπυρ. Παγανέλη, *Ὀδοιπορικαὶ σημειώσεις. Α' Σεισμοὶ τῆς Χίου. Β' Ἡ στρατιωτικὴ κατάληψις Ἀρτις καὶ Θεσσαλίας. Ἀθήνα, σ. 1882, σ. 414-416.* Ἀντίγραφο, πιθανῶς ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Α. Κρίνου, βρίσκεται στὰ ΓΑΚ, στὸ Ἀρχεῖο Ψαλίδας, Ἔγγραφα Ι, ἀρ. 49. Τὰ δύο συμφωνητικὰ εἶναι πανομοιότυπα μὲ ἐντελῶς ἀσήμαντες γλωσσικὰς διαφορὰς πού εἶναι πιθανὸ νὰ ὀφείλονται στοὺς ἀντιγραφεῖς.

2. Κούμας, *Ἱστορίαι ἀνθρωπίνων πράξεων*, τ. 12, 1832, σ. 585-586. Ὁ Γαζῆς ἦταν τώρα ἀπερίσπαστος ἀπὸ

ἄλλες ἀπασχολήσεις : τὸ ἐκκλησιαστικὸν τοῦ ἀξίωμα, στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς Βιέννης τὸ ξαναπέρνει μόνον τὸν Αὐγούστου τοῦ 1807. Βλ. Εὐστρατιάδης, *Ὁ ἐν Βιέννῃ...*, σ. 143-145 καὶ 178. Τὴν ἐποχὴ πού ὁ Γαζῆς βρισκόταν στὸ Πήλιο ἀνακινήθηκε καὶ τὸ ζήτημα τῆς μετάβασης του στὴ Σμύρνη γιὰ νὰ διδάξῃ στὸ ἐκεῖ Γυμνάσιον. Βλ. Δαμαλάς, Ι, σ. 474-475, ἐπιστολὴ Κοραῆ πρὸς Α. Βασιλείου, ὅπου ἀνάμεσα σὲ ἄλλα γράφει ὁ Κοραῆς : «...παράκλινσον αὐτὸν [τὸν Γαζῆ] ὅσον δύνασαι νὰ δεχθῇ τὴν πρόσκλησιν τῶν Σμυρναίων...».

στείλε με τας...»¹. Παρόλα αυτά δὲν τοῦ ἀρνήθηκε ἐντελῶς τὴ συνδρομὴ του καὶ τοῦ ἔστειλε κατὰ καιροὺς χρήσιμη ὕλη.

Ὁ Δωρόθεος Πρώιος δίνει, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, ἐλπίδες στὸν Γαζῆ, «... ἔκαμα κατάλογον ἑκατὸν συνδρομητῶν...», ἀλλὰ συνάμα ἐκφράζει ἀνησυχίες γιὰ φήμες ποὺ κυκλοφοροῦν καὶ ἀμφισβητοῦν τὴ σοβαρότητα τοῦ ἔργου, προσθέτοντας: «...οὕτως εὐρίσκεται παρ' ἐμοὶ ἀνενέργητος ὁ κατάλογος...». Ὡστόσο τὸ θέμα τῶν συνδρομῶν ἀπὸ τὴν Πόλιν ἔληξε γρήγορα ἀφοῦ ἐτοιμάζεται ἐκεῖ, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῶν Ζωσιμάδων, ἡ σύνταξη καὶ ἐκδόση ἄλλου ἐλληνικοῦ Λεξικοῦ: «... Καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ὡς ἀπὸ μέρους τοῦ Μουσείου, κατὰ ζήτησιν τῶν φιλογενῶν καὶ φιλομούσων Ζωσιμάδων καταγινόμεθα εἰς ἕνα τοιοῦτον κοινωφελὲς ἔργον καὶ προσπαθοῦμεν διὰ τὴν γίνῃ ὅσον ἐνδέχεται πλήρες»².

Ἀλλὰ ὁ Γαζῆς εἶχε κάνει καὶ ἄλλο ἕνα διάδημα, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν γάλλων φίλων του, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐξασφαλίσει τὴν οἰκονομικὴ πλευρὰ τῆς ἐργασίας του: ἔγραψε στὸν Βαργιέ, τοῦ ζήτησε

1. Τὸ γράμμα τοῦ Γαζῆ πρὸς τὸν Κοραῆ, ἀπὸ 29.12.1804, δημοσιεύτηκε στὰ «Χιακὰ Χρονικά», τ. 5, (Ἀθήνα 1923), σ. 18-19. Τὸ ἀναδημοσίευσε ὁ Στ. Καββάδας στὴ μελέτη του: Ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Κοραῆ, περ. «Ἀθηνᾶ», 52 (1948), σ. 254-270, ὅπου σχολιάζεται ἡ συμβολὴ τοῦ Κοραῆ στὸ Λεξικὸ τοῦ Γαζῆ μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ἐνῶ πρόθυμα ὁ Κοραῆς τὸν βοήθησε, ὁ Γαζῆς δὲν τὸν ἐμνημόνευσε στὸν πρόλογό του. Τὴν ἴδια τακτικὴ ἄλλωστε υἱοθέτησαν καὶ οἱ συντάκτες τῆς «Κιβωτοῦ», παρόλο ποὺ ὁ Κοραῆς ἐπανελημμένα εἶχε στείλει στὸν Πρώιο ὑποδείξεις, ὁδηγίες γιὰ τὴ σύνταξη τῶν λημμάτων, βιβλιογραφικὰ ἐνδείξεις καὶ ἄλλο χρήσιμο ὕλικό. (Βλ. «Περιοδικὸν Ἑλλ. Φιλ. Σουλ. Κωνσ/πόλεως», 13 (1878-79), σ. 243-248). Φυσικὰ στὰ χρόνια αὐτὰ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸν Κοραῆ καὶ τοὺς κύκλους τῆς Πόλης —ὁ Δωρόθεος δὲν εἶναι πιὰ ἐκεῖ— ἔχει γίνῃ ὀριστικό. (Βλ. καὶ Εὔγ. Χατζηδάκη, *Δύο ἐπεισόδια ἀπὸ τὴ διαμάχη τῶν φιλοσόφων*, ἀνάτυπο: «Ἐρρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», Ἀθήνα,

1958, σ. 228-258). Ἔτσι ὅταν κυκλοφόρησε στὰ 1819, μετὰ ἀπὸ τόση καθυστέρηση, ὁ πρῶτος τόμος τῆς Κιβωτοῦ, οἱ συντάκτες δὲν ἀναφέρουν τὸν Κοραῆ. Βλ. γιὰ τὸ θέμα τῆς «Κιβωτοῦ» καὶ τὰ ἄρθρα στὸν «Δόγιο Ἑρμῆ», 1816, σ. 50-64, 116-117 καὶ 1817, σ. 39-51, ποὺ ἔγιναν ἀφορμὴ γιὰ τὴ μνησικακία τῶν συντακτῶν τῆς «Κιβωτοῦ» ἐναντίον τοῦ Κοραῆ.

2. Ἡ ἀλληλογραφία ποὺ ἀναφέρεται στὸ Λεξικὸ τοῦ Γαζῆ καὶ κατόπιν στὸ ἱστορικὸ τῆς Κιβωτοῦ δημοσιεύτηκε στὸ «Περιοδικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κων/πόλεως», 13 (1878-1879), σ. 204 κέξ. Γιὰ τὴν Κιβωτὸ βλ. ὅσα σημειώνονται στὸν Πρόλογο τοῦ Λεξικοῦ: *Κιβωτὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης... Κων/πολις*, 1819, σ. γ' κέξ. Ἐπίσης Γρ. Παπαμιχαήλ, *Ἡ Κιβωτὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀνακαλυφθεῖσα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ*, «Πάνταῖνος», 10 (1918), σ. 178, καθὼς καὶ τὴ μελέτη τοῦ Σ. Κάσδαγλη, *Δοκίμιον λεξικογραφίας*, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», 17 (1918), σ. 70 κέξ.

και πέτυχε να αναλάβει αυτός την έγγραφη συνδρομητών στη Γαλλία¹. Φαίνεται μάλιστα, αν κρίνουμε από τα γραφόμενα στις δύο επιστολές που δημοσιεύονται εδώ, ότι ο Barbé κατόρθωσε να συγκεντρώσει αρκετούς συνδρομητές ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο φίλος του Κοραή, ο Chardon de la Rochette².

Όμως η αναγγελία του Λεξικού που προετοιμάζεται στην Πόλη γίνεται αφορμή να αναστείλει πάλι ο Γαζής την έκδοση του δικού του: «...ἀλλὰ μετὰ δύο μῆνας ὁ Γαζῆς ἐδείλιασεν εἰς τὸ ἔργον, ἐπειδὴ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἀπεδείχθη πόσον ἐμελλε νὰ ζημιωθῇ, ἀφοῦ ἐκδοθῇ τὸ ἐκεῖ ἀρχισθὲν μὲ δαπάνην τῶν Ζωσιμάδων Λεξικὸν καὶ μοιρασθῇ δωρεάν· καὶ ὁ Κούμας ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτόν...»³. Αὐτὸς εἶναι ὁ «τυφωνικὸς λαῖλαψ» ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Γαζῆς στὸν Πρόλογο τοῦ Λεξικοῦ (σ. ζ'). Φυσικὰ μὲ τέτοιους ὁρους — «...καὶ μοιρασθῇ δωρεάν...» — ἦταν περίπου ἀδύνατο στὸν Γαζῆ νὰ προχωρήσει γιατί ὁ ἴδιος ἀντιμετώπιζε τὴν έκδοση μὲ δική του οἰκονομική εὐθύνη· χωριστὰ ποὺ περίμενε νὰ ἔχει ἀπ' αὐτὴν καὶ οἰκονομικὰ ὀφέλη. Ἦταν ἐπόμενο λοιπὸν νὰ δειλιάσει καὶ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ὑπόθεση τοῦ λεξικοῦ στὸ ὁποῖο καὶ χρόνια ἀρκετὰ εἶχε ἀφιέρωσε — εἶχαν περάσει κιόλας τέσσερα χρόνια ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ Alter πρωτοανήγγειλε τὴν έκδοση τοῦ Γαζῆ στὴν Allgemeiner Litterarischer Anzeiger — καὶ κόπους πολλοὺς γιὰ τὴν πραγματοποίησή του.

Ἐνῶ ὅμως ὅλα δείχνουν πὼς τὴ φορὰ αὐτὴ ὀριστικὰ ἔχει ναυαγήσει ἡ έκδοση τοῦ Λεξικοῦ, ὁ Γαζῆς, παρακινημένος ἴσως ἀπὸ τὴν καθυστέρηση ποὺ σημειώνεται σὲς ἐργασίες τῆς «Κιβωτοῦ» καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὴν σκέψη νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ πρότυπο τὴ δευτέρη έκδοση τοῦ Schneider, ἀποφασίζει νὰ συνεχίσει τὴν ἐργασία του⁴. Θὰ μπορούσε νὰ συναγωνισθεῖ ἴσως τὸ Λεξικὸ τῆς Πόλης τὸ ὁποῖο εἶχε γιὰ βάση τὸν Ἐρ. Στέφανο, ἀφοῦ θὰ στηριζόταν στὸ τόσο γνωστὸ λεξικὸ τοῦ

1. Τὸ γράμμα τοῦ Γαζῆ πρὸς τὸν Barbé δημοσιεύτηκε στὸ «Magasin Encyclopédique», 1805, τ. 2, 404-405. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Barbé, ἔδινε τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ δημοσιότητα στὸ Λεξικὸ τοῦ Γαζῆ στοὺς γαλλικοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους. Βλ. Κείμενα 2.

2. Παρίσι, Bibliothèque Nationale, Τμήμα Χειρογράφων, Nouvelles Acquisitions Françaises, 6839, F. 13-14. Βλ. κείμενα 3 καὶ 4. Εὐχαριστῶ

τὸν Φ. Ἡλιὸν γι' αὐτὰ τὰ γράμματα.

3. Κούμας, *Ἱστορίαι...*, τ. 12, σ. 586. Παρὰ τὴν ἀποστολὴ καταλόγου συνδρομητῶν ἀπὸ τὸν Πρώιο, ὁ Γαζῆς διέκοψε τὸ ἔργο (Περ. Ἑλλ. Φιλ. Συλλ. Κ/πόλεως, 13 (1878) 224).

4. «... παρ' ἐλπίδα ἐφάνη ἡ δευτέρα έκδοσις τοῦ... λεξικοῦ... τοῦ Σνεϊδέρου... ὅθεν εὐθὺς ἐνηγκαλίσθη αὐτό, καὶ... ἔβαλον ἐκ νέου ἄλλην ἀρχὴν τοῦ συστήματός μου» (Πρόλογος, σ. η').

Schneider και μάλιστα σὲ πρόσφατη ἔκδοσή του. Τὰ πράγματα τὸν διακωλύσανε: τὸν Ἰούνιο τοῦ 1808 ἀρχίζει τὸ τύπωμα «...mon grand dictionnaire de la langue grecque... se trouve sous la presse: j'espère qu'il paroitra après deux mois...» γράφει στὸν Barbier¹, καὶ στὰ 1809 κυκλοφορεῖ ὁ πρῶτος τόμος, «γέννημα» καθὼς παρατηρεῖ, «...τῆς ἐπιμόνου ἀποφάσεως καὶ ἔκτενοῦς μοι πρὸς αὐτὸ προσηλώσεως...» (Πρόλογος, σ. ζ').

Τὸ Λεξικὸ τοῦ Γαζῆ σταδιοδρόμησε μὲ ἐπιτυχία, τουλάχιστον ἐκδοτική, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἐπιφυλάξεις καὶ τὶς ἐπικρίσεις ποὺ συχνὰ προκαλεσε. Ἡ σταδιακὴ μάλιστα ἔκδοση τῶν τόμων (ὁ δεῦτερος βγήκε στὰ 1812 καὶ ὁ τρίτος στὰ 1816) ἔδινε ἀφορμὴ νὰ ἀνανεώνεται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ γι' αὐτό². Ὅσο γιὰ τὸν συναγωνισμό τοῦ Λεξικοῦ τῆς Πόλης φάνηκε γρήγορα ὅτι ἄδικα εἶχε ἀνησυχήσει ὁ Γαζῆς, ἀφοῦ ὁ πρῶτος καὶ μοναδικὸς τόμος τῆς «Κιβωτοῦ» δὲν κυκλοφόρησε παρὰ στὰ 1819, τρία χρόνια δηλαδή μετὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γαζῆ. Οἱ δύο ἐπανεκδόσεις του ἄλλωστε μαρτυροῦν ποιεῖς ἀνάγκες ἐξυπηρετοῦσε καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐκδόθηκε ἀλλὰ καὶ στὶς πρῶτες, μετὰ τὴν ἐπανάσταση, δεκαετίες. Φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη ἔκδοση ἀπορροφήθηκε γρήγορα μιὰ καὶ στὶς ἀρχὲς κίβλας τοῦ 1821 ὁ Γαζῆς φροντίζει γιὰ τὴ μετατύπωσή του τὴν ὁποία ἐμπόδισε ἡ ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης³.

1. Ἀλληλογραφία Φιλίππιδου... σ. 152-153.

2. Στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1816, σ. 347-350 δημοσιεύεται ἄρθρο ἐπαινετικὸ γιὰ τὸ Λεξικὸ ἀπὸ τὶς «Γοττίγγειες Εἰδήσεις» («Göttingische Gelehrte Anzeigen») τοῦ Ἀπριλίου 1813. Ἐπίσης στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1817, σ. 39 κέξ., ὅπου τὸ ἄρθρο *Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδιδομένης Κιβωτοῦ*, ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Λεξικοῦ τῆς Πόλης παραθέτει κρίσεις γιὰ τὸ Λεξικὸ τοῦ Γαζῆ, (σ. 45 κέξ.). Ὁ Κοραῆς γράφει στὰ 1809 στὸν Ἀλ. Βασιλείου, ποὺ ὅπως φαίνεται ἀποδοκίμαζε τὴν ἔκδοση, τὰ ἑξῆς: «Τὸ Λεξικόν του δὲν τὸ γνωρίζω ἀκόμη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁμως εἶχα τὸν δῶσει μικρὰν νύξιν, ἡλπιζα ἂν ὄχι καλόν, ἤθελε καὶ τὸ κάμει ἀνεκτὸν» (Δαμαλᾶς 2, σ. 52) σὲ ἄλλη ἐ-

πιστολὴ πρὸς Α. Βασιλείου: «...Ἐπεθύμουν νὰ τὸν εἶπω τίποτε περὶ τῆς λέξεως βα σ κ α ἰ ν ω τοῦ Λεξικοῦ, ἀλλ' ἀπέβαλα μετὰ μικρὸν λογισμόν τὴν πείραξιν». (αὐτ., 2, σ. 95). Ἀργότερα, ὅταν φάνηκε ὁ δεῦτερος τόμος γράφει στὸν Βασιλείου: «Ἄν ὁ δεῦτερος τόμος τοῦ Λεξικοῦ ὁμοιάζει μὲ τὸν πρῶτον, ἐπροκόψαμεν. Ἦθελες γελᾶν γέλων ἄσβεστον ἂν εἶχα καιρὸν νὰ σὲ σημειώνω ὅσα καθημέραν ἀπαντῶ (χωρὶς νὰ τὰ ζητῶ)... Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον. *Δόλιχος*, τρεῖς φορὰς ἐμετέβαλε τοῦ Σνειδέρου τὰ Γερμανικὰ μίλια εἰς Γεωμετρικὰ» (αὐτ., 2, σ. 322-323).

3. Βλ. κείμενα 5. Τὸ κείμενο αὐτὸ μοῦ παραχώρησε, μαζὶ μὲ ἄλλο σχετικὸ μὲ τὸ Λεξικὸ ὕλικό, ὁ φιλόλογος Βαγγέλης Σκουβαράς, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμά.

Δέκα χρόνια ἀργότερα, στὰ 1831, ὅταν ὁ Γαζῆς ἔχει πιά πεθάνει, οἱ κληρονόμοι τοῦ ἔχοντος ρυθμίσει τίς τυπικὲς καὶ νόμιμες διαδικασίες¹, συμβάλλοντας μὲ τὸν Χρ. Ματακίδη καὶ τὸν Μανουὴλ Γαρουφαλῆ καὶ τοὺς ἀναθέτουν τῇ δεύτερῃ ἐκδοσὴ τοῦ Λεξικοῦ. Τότε ὁ πρῶτος μὲ ἀνκφορὰ τοῦ ζητεῖ ἀπὸ τὸν Καποδίστρια νὰ ἐνισχύσει τὴν προσπάθειά του· στὴν «Προκήρυξιν περὶ μετατυπώσεως κλπ...» ποὺ στέλνουν μαζί στὸν Κυβερνήτη ἀναφέρουν ὡς συνεργάτες τῆς ἐκδόσεως τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ καὶ τὸν Νεόφυτο Δοῦκα, σημειώνοντας ἐπίσης ὅτι θὰ «...καταστήσωμεν τὴν ἐκδοσὶν ταύτην καὶ καθαρωτέραν καὶ πληρεστέραν...». Δέκα μέρες μετὰ, στίς 18 Ἰουνίου 1831, εἰδοποιεῖται ὁ Χρ. Ματακίδης ἀπὸ τὴν Γραμματεία τῆς «Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως» ὅτι ὁ Κυβερνήτης δέχτηκε νὰ ἐγγραφεῖ συνδρομητὴς τοῦ Λεξικοῦ γιὰ ἑκατὸ σῶματα «...εἰς χρῆσιν τῶν σχολείων τοῦ Κράτους»².

Ἀλλὰ καὶ τούτῃ τῇ φορᾷ ἡ ἐκδοσὴ δὲν πραγματοποιήθηκε· ὁ θάνατος τοῦ Καποδίστρια φαίνεται ὅτι σταμάτησε καὶ τὴν ἐργασία τοῦ Λεξικοῦ³. Καὶ μόνο ὕστερα ἀπὸ τέσσερα χρόνια, στὰ 1835, ἐγίνε ἡ μετατύπωσή του πάλι σταδιακά, καὶ ὄχι στὸ Ἐθνικὸ τυπογραφεῖο τῆς Αἴγινας, ὅπως εἶχαν προγραμματίσει οἱ ἐκδότες ἀλλὰ στὴ Βιέννη στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἀντωνίου Χάουκουλ. Ὁ δεῦτερος καὶ ὁ τρίτος τόμος βγήκαν στὰ 1836 καὶ 1837. Τέλος στὰ 1839 ὁ Χρ. Ματακίδης μαζί μὲ τὸν τυπογράφο Κων. Γκαρμπολᾶ τύπωσαν πάλι τὸ «Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπίτομον, ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ Α. Γαζῆ... εἰς τόμους τρεῖς...». Καὶ οἱ τρεῖς τόμοι κυκλοφόρησαν μέσα στὸ 1839.

Ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ Γαζῆ, ὅπως τίς παρακολουθήσαμε μέσα στὴ δεκαετία, γιὰ νὰ ἐφοδιάσει τὸ γένος μὲ ἑλληνικὸ λεξικό, καθὼς

1. Ὁ Τ. Γριτσόπουλος στὸ ἄρθρο του *Ἡ διαθήκη τοῦ Α. Γαζῆ*, ΔΙΕΕ, 15 (1961), σ. 354-5 δημοσιεύει κι' ἕνα ἔγγραφο «Μαρτυρικὸν» μὲ χρονία: Σύρα, 26 Μαρτίου 1831, μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ἀνεψιὰ τοῦ Γαζῆ, κόρη τοῦ ἀδελφοῦ του Βασίλη καὶ σύζυγος τοῦ Σωτήρη Βερσῆ, ἀναγνωρίζεται νόμιμη κληρονόμος τοῦ θείου της. Ἴσως ἡ πράξη αὐτὴ ἔγινε καὶ μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ἐπ' ἀνένεκδοσης τοῦ Λεξικοῦ, ὥστε νὰ μὴν υπάρξουν ἀπὸ πούθεν ἀ δυσκολίες.

2. Κείμενα 6, 7, καὶ 8. Φαίνεται

ὅτι ὁ Καποδίστριας ζήτησε τὴ γνώμη τοῦ Κωνσταντᾶ πρὶν προβεῖ στὴ μερικὴ χρηματοδότηση τῆς ἐπ' ἀνένεκδοσης τοῦ Λεξικοῦ, γιὰτὶ ὁ Μανουὴλ Γαρουφαλῆς μόλις πῆρε τὴν ἔγκριση τῆς Γραμματείας Δημ. Ἐκπαιδεύσεως στέλνει ἀπὸ τὴ Σύρα, 8 Ἰουλίου 1831, στὸν Κωνσταντᾶ στὴν Αἴγινα εὐχαριστήριο γράμμα ὅπου μεταξὺ ἄλλων σημειώνει: «...τὸ δὲ ἔθνος αἰωνίως θέλει εὐγνωμονεῖ διὰ τὴν ὑπὲρ τῆς τυπώσεως τοῦ Λεξικοῦ συνεργίαν σας...».

3. Α. Βελέλης, *Ὁ Καποδίστριας*

και οι σύγχρονες προσπάθειες που γίνονται για τον ίδιο σκοπό στην Πόλη, τοποθετούνται στις σωστές του διαστάσεις αν τις συσχετίσουμε με άλλα ανάλογα φαινόμενα και αν τις δούμε σε συνάρτηση με την κίνηση του διαφωτισμού όπως εμφανίζεται στον ελληνικό κόσμο τον άρχόμενο 19ο αιώνα. Τότε και η αξιολόγηση των προσπαθειών και των επιτεύξεων γίνεται ασφαλέστερα και δικαιότερα. Θα πρέπει δηλαδή να δούμε σ' αυτές το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας γόνιμων επιδράσεων, αναγκών που διαμορφώνονται και απαιτήσεων για να εξασφαλιστούν τα απαραίτητα βοηθήματα για την προαγωγή της παιδείας. Και όχι μόνο στον αναγκαστικά περιορισμένο και περιοριστικό κύκλο ατόμων ή και ομάδων που άκουγαν κατ' επάγγελμα τη λογισύνη αλλά σε κλίμακα που ξεπερνά τις επί μέρους περιπτώσεις.

Η σύνταξη του ελληνικού λεξικού συνδέεται φυσικά κατά πρώτο λόγο με την ανάγκη να εξυπηρετηθεί ο επιστήμονας λόγιος στην εργασία του, ιδίως την εποχή αυτή που ο διαμορφωνόμενος τύπος του νέου επιστήμονα, με συνείδηση και συνέπεια επαγγελματική, ενδιαφέρεται για την άρτιότερη προπαρασκευή του. Στην ευρύτερη όμως προοπτική, η λεξικογραφική προσπάθεια πρέπει να συσχετισθεί με την δημιουργία και την καλλιέργεια των ειδικών συνθηκών που θα επιτρέψουν και θα καταστήσουν προσιτή τη γνωριμία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας σε ολοένα μεγαλύτερους κύκλους: η «έθνική αυτογνωσία» στα χρόνια αυτά έχει ουσιαστικό περιεχόμενο και αποτελεί αίτημα του ελληνισμού. «Ότι η άκριβης γνώσις της καταστάσεως των προγόνων μας είναι εν από τα συντελεστικώτερα μέσα προς τον φωτισμόν μας και την καλλιτέρευσιν της καταστάσεώς μας τοῦτο κοντά όπου μάς τὸ εἶπαν καὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς, εἶναι σχεδὸν καὶ καθ' ἑαυτὸ φανερόν...» γράφει στα 1817 στον «Λόγιο Ἑρμῇ» (σ. 153) συνεργάτης του περιοδικού, εκφράζοντας ακριβῶς τη θέληση του ελληνικού κόσμου να ξαναβρεί τις παραδοσιακές ρίζες του.

Επομένως ο Γαζής ἐστάθμισε σωστά τὰ πράγματα όταν ἀποφάσισε νὰ ἐκδόσῃ ἐλληνικὸ λεξικό, «...δλέπων...ὅτι ἡ περὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν φιλολογίαν καθ' ἡμέραν αὐξανομένη μελέτη τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ἔκαμνεν εἰς αὐτοὺς αἰσθαντικὴν τὴν ἔλλειψιν ἐνὸς καλοῦ Λεξικοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν...» («Λ. Ἑρμῆς», 1816, σ. 348).

Ὁ Καταρτζῆς στὸ ἔργο του «Γνωθὶ σαυτὸν» δίπλα σὲ παρατηρήσεις γιὰ τὴ γλώσσᾳ μιλεῖ καὶ γιὰ τὸ πόσο ἀπαραίτητο εἶναι τὸ λεξικό

ὡς θεμελιωτὴς τῆς Δημοτικῆς Ἑκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήνα, ἔκδ.

Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, σ. 175-176.

στήν ἀκριβή γνώση καὶ στὸ σωστὸ χειρισμὸ τῆς γλώσσας. «...Ὡσάν ὅπου πληροφοριέται τινὰς καλὰ τῇ σημασίᾳ καὶ χρῆσι τῶν λέξεων, καὶ τῆς μεταχειρίζετ' εὐκαίρως ἐκεῖ 'πὺδ πρέπει». Τοῦ ὀφείλομε, στὸ ἴδιο κείμενο, συμβουλὲς καὶ ὑποδείξεις γιὰ τὸ πρότυπο ποὺ θὰ ἦταν καλὸ νὰ ἀκολουθήσει ὁ συντάκτης λεξικοῦ, «...νὰ κάμῃ ἓνα ρωμαϊκὸ λεξικό, βλέπωντας τὸ λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Κρούσκας ἢ τῆς Φράντζας...», καὶ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ ἐργαστεῖ ὥστε νὰ εἶναι ἀπλὸ καὶ εὐχρηστο, «...ποὺ ἓνα παιδί μικρό, ὅτι μπορεῖ καὶ διαβάξει, νὰ μπορῇ νὰ ὠφελεῖται...»¹. Ὁ ἴδιος ἔχει γνωρίσει, στὴ χειρόγραφη μορφή του, τὸ Λεξικὸ ποὺ εἶχε συντάξει ὁ Ἰωάννης ὁ ἐξ Ἀγράφων καὶ τὸ ἔχει προκρίνει χωρὶς ἐπιφύλαξη: «...κανένα...δὲν εἶναι σάν τοῦ κύρ Ἰωάννου Φορναίου...». Τὸ χειρόγραφο τοῦ λεξικοῦ, ποὺ ὁ Καταρτζῆς τὸ ἀναφέρει μὲ ἀνεπιφύλακτο θαυμασμὸ καὶ γιὰ ὁποῖο σημειώνει τὴ χαρακτηριστικὴ φράση «ἀλλοῖμονο αὐτὸ τὸ ἀναγκαϊότατο διβλίο εἶν' ἀκόμι ἀνέκδοτο κ' ἀνενέργητο...», ξαναέρχεται στὴν ἐπιφάνεια στὰ 1804: τότε οἱ συντάκτες τῆς «Κιβωτοῦ» ἔμαθαν τὴν ὑπαρξή του, τὸ ζήτησαν καὶ ὁ μπεηζαδὲς Σκαρλάτος Γκίκας στὰ χέρια τοῦ ὁποῖου βρίσκεται («Τὴν τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἑρρίκου μετάφρασιν πάλαι μὲν ὁ μακαρίτης Ἰωάννης... ἀρχιτεκτονήσας, χρόνοις δ' ὕστερον (ἔτει αψήγ') ἡμιτελῇ μοι καὶ ἀκατέργαστα ἐπιδείξας...»), τοὺς τὸ παραχωρεῖ γιὰ νὰ τοὺς χρησιμεύσει γιὰ δάση καὶ βοήθημα στὸ λεξικὸ ποὺ ἐτοιμάζουν². Φυσικά δὲν εἶναι δύσκολο νὰ φαντασθοῦμε τὴν τύχη τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννη ὅταν ἔπεσε στὰ χέρια τῶν σχολαστικῶν συντακτῶν τῆς «Κιβωτοῦ». Ὁ Λογάδης ἄλλωστε στὸν Πρόλογό του (Κιβωτὸς, 1819, σ. δ') μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «παράλληλα θέμενοι» τὰ δύο λεξικά ποὺ σκόπευαν νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ βοήθημα (τὸ δεύτερο ἦταν αὐτὸ ποὺ εἶχε συντάξει ὁ γιατρὸς Ἰωάννης Βλαστός), βρῆκαν «τὸ μὲν... ἀτελές, τὸ δὲ καὶ ἀνακαθάρσεως δεόμενον».³

1. Δ. Καταρτζῆς, *Ἔργα*, Ἐκδοσὴ Κ. Θ. Δημαρᾶ (ὑπὸ ἐκτύπωση), σ. 182 - 183.

2. Βλ. «Περιοδικὸν Ἑλλ. Φιλ. Σουλ. Κων/πόλεως», 13 (1878-79), σ. 224 - 226.

3. Ὁ Ἰωάννης ὁ ἐξ Ἀγράφων εἶχε στείλει στὸν Καταρτζῆ, ἐνόσω τὸ ἐτοίμαζε, μέρος ἀπὸ τὸ λεξικὸ του. «Τὴν περιγραφὴν του» σημειώνει ὁ Καταρτζῆς (*Ἔργα*, σελ. 182) «τὴν ἔχω

ἀπὸ τὸν ἴδιο συγγραφέα, ὁ ὁποῖος μὲ γράφει πὼς τὸ ἐσύνταξε ἀπ' ὅλα τὰ ἑλληνικὰ λεξικά μ' ἑλληνικὴ ἢ λατινικὴ διδασκαλίαν, διαιρώντας τὸ δικό τ' ἀπὸ θέμα σὲ θέμα σὲ τρία: ἱστορίαις, παροιμίαις, λεξικό. Κ' ἀληθινά, ἀπὸ 'να τέτραδο 'ποὺ μ' ἔστειλε, στὴ λέξη *ἐλαφος* εἶδα νὰ ἔχη ὁ,τ' εἶχαν τὰ εἰρημένα λεξικά, καὶ νὰ ἔχ' ἐν συνόψει μὲ ὀνόματ' ἑλληνικὰ ὁ,τ' εἶχ' ἡ φραντζέζικη φυσικὴ ἱστορία καὶ στὸ *ἐλάω*

“Όταν στα 1804 ο Γρηγόριος Κωνσταντάς εκδίδει την μετάφραση του Σοαυίου, στον πρόλογό του, όπου θίγει θέματα καίρια της ελληνικής ζωής - «Γλώσσαν εἰς τὴν μετάφρασίν μου μετεχειρίσθην τὴν κοινὴν, τοῦτ' ἔστιν ἐκείνην ὅπου κατалаμβάνει ὅλον τὸ γένος μου· ἐπειδὴ ὁ σκοπός μου ἀποβλέπει εἰς φωτισμὸν τοῦ ὅλου καὶ ὄχι ἐνὸς πολλοστημορίου...»¹ - προβάλλει καὶ αὐτὸς τὸ αἶτημα: «νὰ ἔχωμεν μίαν Γραμματικὴν καὶ ἓνα Λεξικὸν τῆς γλώσσης μας, τοῦτ' ἔστιν ἓνα κοινὸν κανόνα πρὸς τὸν ὅποιον νὰ κανονιζόμεθα...» ἢ «νὰ συνάξουν ἓνα πλήρες καὶ ἀκριβὲς λεξικὸν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, ὅπου μᾶς εἶναι ἀναγκαῖον περισσότερον ἀπὸ τὸ ἀναπνεῖν, καὶ μᾶς λείπει...» (σ. 22). Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι τὴν ἐποχὴ πού ὁ Κωνσταντάς, νέος, ἔζησε στίς Ἡγεμονίες, δρέθηκε κάποιο διάστημα, κοντὰ στὸν Καταρτζῆ καί, ὅπως ἦταν φυσικὸ νὰ συμβεῖ, δέχτηκε τὴν ἐπίδραση τῆς δυνατῆς του προσωπικότητος. Τοῦ ὀφείλει πολλά, καθὼς καὶ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, στὴ διαμόρφωση τῶν πνευματικῶν του ζητήσεων. Ἡ διδασκαλία τοῦ Καταρτζῆ δὲν ἔμεινε χωρὶς ἀντίκρουσμα τουλάχιστον προκειμένου γιὰ τοὺς δύο Μηλιῶτες μαθητές του. Ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης πού, πολὺ νωρὶς, ἔξεκοψε ἀπὸ αὐτὴν πού ὑπῆρξε ὁ πνευματικὸς του ὁδηγός, ἔχει τόσο θαθεῖα ὑποστεῖ τὴν ἐπιρροή του ὥστε δταν χρόνια ἀργότερα, στὰ 1820, ἀναγγέλλει στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» (1820, σ. 230-238) τὴν πρόθεσή του νὰ

ρῆμα εἶδα ὁμοίως μιὰ ἀκριβολογία ἄξια νὰ θαυμάση τινάς. Ὡσὰν ὅπου ἄφ' οὗ ἐξέτασε καλὰ τὸ ἔτυμολογικὸ τῆς λέξης, ἔχει καὶ δεκάξι σημασίαις καὶ τὸ συντακτικὸ τῆς μὲ παραδείγματα συγγραφέων. Ἐνὶ λόγ' ὅλα τ' ἄλλα λεξικά εἶν' περιττά σ' ἓναν πού ἤθελε τ' ἀποχτήσ' αὐτό, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ὅλα δὲν μποροῦν νὰ τὰ μεταχειριστοῦν πολλοί, κ' αὐτὸ εἶν' εὐχρηστο σ' ὅλους...». Παραθέτω ὁλόκληρο τὸ χωρίο τοῦ Καταρτζῆ γιατί ἡ μαρτυρία του αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο πού ἐργάστηκε ὁ Ἰωάννης εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ εἶναι καὶ ἡ μοναδική. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ἀποτελέσει ἐρέθισμα γιὰ μιὰ ἐργασία πού θὰ ἀπέβλεπε στὸ νὰ ἐξακριβώσει ἀντελικά χρησιμοποιήθηκε τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἰωάννη ἀπὸ τοὺς συντάκτες τῆς «Κιβωτοῦ» καὶ σὲ περίπτωση κατα-

φατικὴ σὲ τί ποσοστὸ πραγματοποιήθηκε ἡ «ἀνακάθαρσις» του. Ἐνα ἀκόμη ἀνοικτὸ θέμα εἶναι αὐτὸ πού σχετίζεται μὲ τὸ πρότυπο τοῦ Ἰωάννη: ὁ Σκαρλάτος Γκίκας, (Περιοδικὸν Ἑλλ. Φιλ. Σουλ. Κων)πόλεως 13 (1878-79) σ. 224-226) τὸ ἀναφέρει σὰν μετάφραση τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στέφανου, ἐνῶ ὁ Καταρτζῆς γράφει γι' αὐτὸ σὰν νὰ εἶναι ἔργο πρωτότυπο τοῦ Ἰωάννη· μιὰ πιθανὴ ἐκδοχὴ θὰ ἦταν ὅτι χρησιμοποίησε ὁ Ἰωάννης τὸν Στέφανο γιὰ ὑπόδειγμα ἀλλὰ ἐργάστηκε μὲ τρόπο ἀνεξάρτητο καὶ πάντως πολὺ προσωπικό. Βλ. σ' ὅσα παραθέτει ὁ Κοδρικὰς στὴ *Μελέτη τῆς Κοινῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου*, Παρίσι 1818, σ. κζ' κέξ., ἐπίσης γιὰ τὸν Ἰωάννη, σ. 169.

1. Σοαυίου, *Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς*..., ἐκδ. Β', 1818, σ. 17.

ἐκδόσει «κοινήν ἐγκυκλοπαιδείαν» εἶναι φανερό ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἔχει ξεχάσει τίς ὑποδείξεις καὶ τίς ὁδηγίες τοῦ Καταρτζῆ, ἀλλὰ ὅτι προγραμματίζει τὸ ἔργο θρασυμένος σ' αὐτές¹.

Ὁ Γαζῆς, ὁ «τρίτος» στὴν ομάδα τῶν Μηλιωτῶν λογίων, δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσει καὶ νὰ ζήσει κοντὰ στὸν Καταρτζῆ, δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανο νὰ δέχτηκε ἔμμεσα τὴν ἀκτινοβολία τοῦ ἀφοῦ δρίσκεται πάντα σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν Κωνσταντᾶ καὶ τὸν Φιλιππίδη, μὲ τοὺς ὁποίους μάλιστα ἔχουν καὶ ἄλλες κοινὲς δραστηριότητες. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν νὰ χρωστᾷ σ' αὐτούς, καὶ συνεπῶς ἔμμεσα στὸν Καταρτζῆ, τὴν ἀρχικὴ ἰδέα τοῦ Λεξικοῦ². Μόνο ποῦ ὁ Γαζῆς, ἐπίμονος καὶ πρακτικὸς καθὼς ἦταν, δὲ σταμάτησε σὲ δυσκολίες ποὺ ἄλλοι, πιὸ στοχαστικοί, διαβλέπανε στὴ σύνταξη λεξικοῦ («...διὰ νὰ συντάξῃ τις λεξικόν, χρεῖα εἶναι νὰ δοθῇ ὅλος εἰς αὐτό, καὶ νὰ παραγκωνίσῃ πᾶσαν ἄλλην ἀσχολίαν...», γράφει ὁ Κοραῆς στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλεῖου³. Ἡ προσωπικὴ του προβολὴ τὸν ἐνδιέφερε τόσο ὥστε συχνὰ νὰ παραβλέπει καὶ τίς ἀντικειμενικὰς δυσχέρειες καὶ τίς δικές του ἀδυναμίες. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι τελικὰ κατόρθωσε αὐτὸς νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ ζήτησι μετέωρη ἀπὸ καιρὸ στὴ σκέψῃ τῶν λογίων. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, λίγους μῆνες προτοῦ κυκλοφορήσῃ ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Γαζῆ, ὁ Κοραῆς ἔγραφε στοὺς Αὐτοσχέδιους Στοχασμούς⁴: «Ἀμοιβὴ καὶ χορηγία δαπάνης νὰ δοθῇ...εἰς τοὺς ὅποιοι συντάξωσι τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης Λεξικόν...».

Ὡστόσο τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἦταν ἰσόρροπο οὔτε μὲ τὴ ζήτησι οὔτε ἴσως καὶ μὲ τὴν ἀρχικὴ πρόθεσι τοῦ ἐκδότη: ἡ σπουδὴ μὲ τὴν ὁποία ἐνήργησε ὁ Γαζῆς στὴν τελευταία φάσι, ὅταν ἐργάστηκε μόνος, καθὼς ὁ ἴδιος βεβαιώνει, καὶ χωρὶς τὴ βοήθεια ἐμπειρῶν συνεργατῶν, δὲν μπορούσε παρὰ νὰ εἶναι πολὺ λίγος συντελεστικὴ γιὰ τὸ ἐπιστημονι-

1. Βλ. Δ. Καταρτζῆς, ἔ. ἀ σ. 192 - 195.

2. Ἀκόμη ἓνας λόγιος, ὁ Διονύσιος Παπαρρούσης, ὁ γνωστὸς ἀπὸ τίς συνεργασίες του στὸν «Λόγιο Ἑρμῇ» Διονύσιος ὁ ἐκ Ζαγορίου, νεώτερος ἀπὸ τοὺς Κωνσταντᾶ, Φιλιππίδη, Γαζῆ, εἶχε συντάξῃ Λεξικὸ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Στὸν ἴδιο χρωστοῦμε τὴ διάσωσι χειρογράφου τῆς «Γραμματικῆς» τοῦ Καταρτζῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Διονύσιος, ἐκφράζεται μὲ ἀπέραντο θαυμα-

σμό. Εἶναι πολὺ πιθανὸ στὴν ἀπόφασί του νὰ καταπιαστῇ μὲ τὴ σύνταξη Λεξικοῦ νὰ ὀδηγήθῃ ἀπὸ ὑποδείξεις τοῦ Καταρτζῆ, ὅπως εἶναι διατυπωμένες στὰ ἔργα του. (Βλ. Δ. Καταρτζῆ, *Γραμματικὴ τῆς φυσικῆς γλώσσας*. Ἐκδοσι καὶ σχόλια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1957, σ. 47-49).

3. Δαμαλᾶς, I, σ. 565-6.

4. *Πλούταρχος*, τ. 1, 1809, σ. λθ' (ὁ πρόλογος ἔχει τελειώσῃ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1808).

κὸ κύρος τῆς ἐργασίας. Ἡ ἐπιστημονικὴ εὐαισθησία τοῦ Γαζῆ φαίνεται μειωμένη μπροστὰ στὴν ἐπιμονή του νὰ πραγματοποιοῖται ὅπωςδήποτε τὴν ἐκδοση. Γι' αὐτὸ δταν κυκλοφόρησε τὸ λεξικὸ προκάλεσε ποικίλα σχόλια καὶ κρίσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐργάστηκε ὁ ἐκδότης, γιὰ τὴν ἀκαταστασία ποὺ παρουσιάζουν τὰ ἄρθρα καὶ γιὰ παρανοήσεις στὴ μετάφραση. Ὁ ἴδιος προσπαθεῖ νὰ τίς ἀποδόσει σὲ βοηθοὺς ποὺ δὲν τοὺς ὀνομάζει: «...θέβαια ἢ κακὴ αὕτη ἐρμηνεία τῆς λέξεως οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλ' ἄλλου τινὸς μεταφραστοῦ...»¹.

Βέβαια δὲν ἔλειψαν καὶ κρίσεις ἐπαινετικὲς γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ Γαζῆ ποὺ ὀφείλονται ἰδίως σὲ κλοπροαίρετους ξένους, φίλους τῶν Ἑλλήνων· αὐτοὶ ἔδλεπαν πάντα μὲ συμπάθεια ἀλλὰ καὶ μὲ ἀρκετὴ συγκατάβαση τίς ἐλληνικὲς προσπάθειες ἐνῶ ἄλλοι ὀδηγούμενοι ἀπὸ ἄκρατο φιλελληνισμὸ συνήθιζαν νὰ ἐγκωμιάζουν, διτιδήποτε προερχόταν ἀπὸ τὴ χώρα ποὺ ἐθαύμαζαν².

Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ

Κ ε ῖ μ ε ν α

1

Allgemeiner Litterarischer Anzeiger, 1801, σ. 290

ΕΙΔΗΣΕΙΣ πρὸς τοὺς Φιλέλληνας

Διὰ τί ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶναι τόσον δύσκολος; ἰδοὺ ἡ πρωτίστη ἐρώτησις ὅπου κάθε φιλομαθὴς δικαίως προβάλλει, βλέπων μὲ θάμβος νὰ ἐγκαταγηράσκωμεν εἰς τὰ λεξιεῖδια, καὶ νὰ κανχώμεθα, ὅτι ἐσμὲν ἔτι μόλις περὶ τοὺς πρόποδας τῆς ἡλιβάτου Ἀόργου. Ἐκαστος ἀποκρίνεται αὐτὴν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἰδεῶν του. Ὁ ἕνας αἰτιᾶται τὸν ἀνείδεον καὶ ἀχανῆ ὄγκον τῶν εἰσαγωγῶν, εἰς τοὺς ὁ-

1. Γαζῆς, *Λεξικόν*, τ. 3, 1816, φ. 33 τῶν Ἐπιδιορθώσεων καὶ Προσθηκῶν. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἐπίδικης λέξης διαμηρῶς, βλ. Κορακιστικά. Κωμωδία... ὑπὸ Ἰακώβου Ρίζου... [Βιέννη], 1813, σ. 28. Ἐπίσης βλ. καὶ «Λόγιος Ἑρμῆς», 1817, σ. 39 κἑξ, ὅπου ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου *Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδομένης Κιβωτοῦ ἀναφέρεται στὴν κακὴ ἀπόδοσιν τῶν ἄρθρων στὸ Λεξικόν*, ποὺ, καθὼς παρατηρεῖ, ἔδωσε ἀφορμὴ στὴν

διακωμώδησή του. (σ. 45-48).

2. Στὰ 1856 ὁ ἀμερικανὸς H. M. Baird, στὸ βιβλίο του *The Modern Greece* μνημονεύει πολὺ ἐπαινετικὰ τὸ Λεξικὸ τοῦ Γαζῆ, λέγοντας ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: «The various articles are exceedingly full; the meanings sufficiently numerous; and the examples cited abundant, and, in general, well selected...», (σ. 341). Γιὰ ἄλλες εὐνοϊκὲς κρίσεις βλ. παραπάνω σ. 172 σημ. 2.

ποίους ἐπάσχισαν οἱ συγγραφεῖς νὰ χώσωσι παντοίως ὅσας ἀληθείας ἔξευρον, καὶ ἐκ τούτου αἱ τόσαι καὶ τόσαι μέχρῃς ἀηδίας πληθυνθεῖσαι γραμματικάι. Ὁ ἄλλος μέμφεται τὸ ἀμέθοδον ὄλων τῶν διδασκάλων, ἐξαίρων μόνον τὸν ἰδικόν του, καὶ ἐκ τούτου ἡ βιοπλανῆς περιφορὰ πολλῶν φιλομαθῶν, οἵτινες ἀπατῶνται, ὅτι θέλουσι πῇ ἀνιδρωτὶ τὴν Γραμματικὴν Πίθον μέχρι τρυγός, ἂν ἀκούσωσι τὸν δεῖνα, ὅπου τελειώνει τὴν θεματογραφίαν εἰς δύο ἡμῖς ἔτη. Ὅτι δὲ αἱ τοιαῦται ἀπαντήσεις εἶναι μονομερεῖς, ἡ πεῖρα τὸ δεικνύει τρανῶς, καὶ ὅσοι ἐβάθυναν ὅπως οὖν τὴν ἐρώτησιν δὲν ἤρρησαν νὰ καταλάβωσιν, ὅτι πρὸ πάντων εἰς τὴν σπουδὴν ὁποιασδήποτε διαλέκτου εἶναι χρεῖα ἐμμελοῦς ἀναγνώσεως καλῶν βιβλίων. Πόσοι ἐπαγγελλόμενοι τὸν διδάσκαλον σεσαγμένοι μὲ ἓνα κυκεῶνα κανόνων, πάντα μᾶλλον λογορραφοῦσιν ἢ ἐλληνίζουσι! Καὶ ἡ αἰτία τίς; ἡ ἔλλειψις τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρίστων συγγραφέων, ἐξ ὧν εἶναι ἡ ὄντως γραμματικὴ, καὶ χωρὶς ὧν εἶναι καὶ ὁ διδάσκαλος καὶ ἡ γραμματικὴ νεκρά. Οἱ διδάσκαλοι τῶν διδασκάλων μας περιέγραψαν τὴν σφαῖραν μας· νὰ εὐγώμεν ἀπὸ τοὺς τόμους, ἀπὸ τοῦ πτωχοῦ Προδρόμου τοὺς πτωχοὺς στίχους· ἄπαγε τί θρόσος! Ὁ Ξενοφῶν; εἶναι δεινός· ὁ Θουκυδίδης; ἄβατος· ὁ Πίνδαρος; μὴ κίνει Καμάρινα; καὶ κάθε ἓνας τῶν ἀρίστων ἔχει ἓν τρομακτικὸν διὰ τὴν εὐτολμον καὶ ἐπιχειρητὴν νεολαίαν ἐπίθετον· δὲν εὐγαίνουσι! καὶ διὰ τοῦτο εὐρωτιῶσιν, ἂν εἶναι, ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἀνέπαφοι, καὶ παραδίδονται μόνον ὅσοι εἶναι βατοὶ διὰ τῶν ἐγκιβώτων ἐξηγήσεων, τῆς μόνης γηροτρόφου βακτηρίας πολλῶν ἡγεμόνων τῆς ὁδοῦ τοῦ Ἑλικῶνος· καὶ οὕτως ἀναστρεφόμεθα πάντοτε περὶ τὰ προπύλαια ἐν ᾧ τὸ ἀνάκτορον εἶναι κεκλεισμένον· ἡ μόνη κλεῖς εἶναι ἓν ἀκριβὲς Λεξικόν. Ἡ ὠφέλεια ὅπου προξενεῖ ἐν τοιοῦτον Λεξικὸν ἐφάνη τόσον ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία ἐξέδωκε τὸ Λεξικόν της, ὅπου ἂν θελήσῃ τις νὰ ἐπαινέσῃ ἐν καλὸν Λεξικόν, ἥθελε νομισθῇ βεβαίως ἐπίσης γελοῖος, καθὼς ἓνας ὅπου ἥθελεν ἐπιχειρησθῇ νὰ ἐγκωμιάσῃ τὴν ἀρετὴν· τὸ Λεξικὸν ὅχι μόνον ὁδηγοῦν τὸν ἀρχάριον νέον πρὸς κατάληψιν τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ προσδιορίζον καὶ εἰς τὸν προβεβηκότα τὴν βεβαίαν καὶ τετριμμένην ὁδὸν ὅπου πρέπει νὰ πατήσῃ, εἶναι ἀπαραίτητον πρὸς ἐλληνισμόν.

Ὅτι ἡμεῖς ὑστερούμεθα ἐνὸς τοιούτου Λεξικοῦ πᾶς τις στενάζων τὸ ὁμολογεῖ. Διὰ τοῦτο μία ἐταιρεία ἀνθρώπων ὅπου ἡσθάνθησαν μὲ πόνον ψυχῆς αὐτὴν τὴν ἔλλειψιν, ἀπεφάσισε νὰ ἀναδεχθῇ τὴν ἔκδοσιν ἐνὸς Ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ, τὸ ὅποιον ὅχι μόνον νὰ εἶναι

πλήρες καὶ ἀκριβές, ἀλλὰ καὶ χρήσιμον διὰ τοὺς ἀρχαρίους ἐξηγοῦν τὰς Ἑλληνικὰς λέξεις εἰς τὴν καθωμισμένην διάλεκτον, καὶ φέρον ἐκ διαφόρων συγγραφέων τὴν ἐμπέδωσιν τῶν λέξεων, τοῦ ὁποίου τὸ μέγεθος ἔχει νὰ ὑπερβῇ πάντως τὸν ὄγκον τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Σκάπουλα, διὰ νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν ἐκδοτῶν.

Ὁ κόπος εἶναι Ἡράκλειος, καὶ διὰ τοῦτο δεῖται ὄχι μόνον καιροῦ ἱκανοῦ τουλάχιστον δύο ἐτῶν, ἀλλὰ καὶ χρημάτων καταβολῆς ἀποχρώσης. Ἐφ' ὃ καὶ συγκαλοῦνται διὰ τοῦ παρόντος Ἐγκυκλίου ὅσοι φιλογενεῖς καὶ φιλοπάτριδες Ἕλληνες πρὸς συνδρομήν. Ἄλλ' ἐπειδὴ τινες ζητοῦσιν ἐν τεταγμένον ποσόν, τὸ ὅποιον ὅμως τώρα δὲν ἡμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ, ἐφάνη εὐλογον νὰ διορισθῇ κατὰ παρὸν ἡ τιμὴ τοῦ Λεξικοῦ πρὸς 25 φρωρία, καὶ ἂν αὐτὰ μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ Λεξικοῦ περισσεύωσιν, ὑπόσχονται οἱ ἐκδοταὶ ἐν συνειδότη νὰ τὰ ἐπιστρέψωσι κρατοῦντες μόνον τὸ ἐπιβάλλον ἐκάστῳ σώματι. Ὅσοι δὲ ἤθελον συνεισφέρει 100 ἢ καὶ περισσότερα φρωρία, θέλουσι λάβει Λεξικά κατὰ τὸ ἀνάλογον. Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι δὲν θέλουσι παραβλέψει μίαν ἀρμοδίαν περίστασιν νὰ ἐκπληρώσῃ ἕκαστος τὸ πρὸς τὸν πλησίον καθῆκον κατὰ τὴν εὐχὴν του. Ὅποια εὐχαρίστησις διὰ μίαν εὐγενῆ ψυχὴν, ὅταν εἶναι ἐν πεποιθήσει ὅτι συνεισέφερεν, ἂν ὄχι κατὰ τὴν προαίρεσίν του, κατὰ δύναμιν γοῦν, εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἀδελφῶν του, εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ γένους του.

Ἐν Βιέννῃ 1800, Ὁκτωβρίου.

2

Magasin Encyclopédique, 1805, τ. II, σ. 404-405

J'ai l'honneur de prévenir les amateurs de la littérature grecque, que je travaille à la rédaction et publication d'un grand Dictionnaire grec en deux volumes in - fol., contenant le grec littéraire expliqué par le vulgaire. Le tout par ordre alphabétique, et d'après le plan du grand dictionnaire de M. Adelung, et de celui de l'Académie Française.

Chaque article sera accompagné des observations grammaticales nécessaires, d'un grand nombre de citations tirées des meilleurs auteurs classiques pour faire sentir les différentes acceptions des mots par ordre chronologique, et d'une hypotypose de tous les dialectes grecs.

On y trouvera en outre l'analyse et l'explication des formes

difficiles de mots, qui se rencontrent dans les poètes, ainsi que les extraits des ouvrages : AMONII De Similibus et differentibus vocabulis libellus, et STEPHANI BYZANTII De Orbibus etc.

J'ajouterai à la fin un vocabulaire de tous les mots empruntés des langues étrangères, et aujourd'hui en usage en Grèce.

Je me flatte enfin de donner à cette ouvrage toute la perfection possible, et d'y réunir tous les avantages qu'on peut en attendre, de sorte qu'il ne laissera rien à désirer.

Le prix de souscription est de quarante-cinq florins, dont trente se paieront à la réception du premier volume, qui paraîtra dans dix mois, et les quinze florins restants à la réception du second tome, qui suivra le premier dans le même intervalle.

On peut s'abonner, à Vienne et à Leipsick, chez Charles Schaumburg et Compagnie, libraires à Vienne ; à Paris, chez Barbié du Bocage, Géographe des Relations Extérieures, rue Cassette No 872.

Anthimus Gazes, archimandrite

3

Bibliothèque Nationale (Παρισί), Τμήμα χειρογράφων. Nouvelles Aquisitions Françaises, 6839, f. 13-14

A Monsieur Monsieur Barbié du Bocage
Géographe des Relations Extérieures
Rue Cassette No 872

Nismes, 16 fructidor, an XIII
[3 Septembre 1805]

Monsieur,

J'ai vu dans notre Magasin Encyclopédique, l'annonce d'un Dictionnaire Grec, littéraire-vulgaire, par l'Archimandrite Anthimos Gazes, de Vienne. Je vous prie, Monsieur, de vouloir bien me mettre au nombre des souscripteurs de cet ouvrage intéressant si l'auteur remplit bien le plan qu'il expose dans sa courte lettre. Si je n'étois rentré à Paris lorsque le premier volume paraîtra, je vous prie, Monsieur, de le faire porter chez M. Barbier Bibliothécaire du Conseil d'État, qui payera ce qui sera dû pour ce premier volume (rue du Bacq, No 554).

Vous avez perdu, comme moi, Monsieur, d'un véritable ami

dans M. de Villoison ; il se plairoit à vous rendre une justice entière ; elle vous étoit due, à la vérité ; mais cette espèce de dettes n'est pas toujours payée en monnoye de bon aloi.

J'ai l'honneur de vous saluer
Chardon de la Rochette
Commissaire du Gouvernement
pour les Sciences

4

Monsieur,

Je vous prie de m'excuser si j'ai tant tarder à vous répondre mais occupé d'affaires extraordinairement pressées, j'ai été obligé de ralentir un peu ma correspondance ; d'un autre côté je voulois savoir de Vienne même ce que devenoit la souscription dont vous me parlez et j'en ai de nouvelles.

Je suis fâché de vous dire que le projet de ce dictionnaire a été entièrement abandonné ; j'en suis d'autant plus fâché que j'avois réuni quelques souscriptions parmi lesquelles la votre est figurée avantageusement pour l'ouvrage. La première doit être de M. de Villoison que nous avons perdu, pour vous et pour moi et même pour tous les gens de lettres car il les aidait volontiers de ses lumières.

Je lui dois de dire qu'il m'a souvent été fort utile dans mes travaux. Il m'a également beaucoup parlé de vous et de vos connoissances ce qui m'avoit fait desirer de me rapprocher de Vous sans avoir pu en trouver l'occasion. Je suis flatté de celle qui se présente quoique je suis fâché de ne pouvoir vous satisfaire. J'espère qu'elle ne sera pas la dernière. M. Coray m'a parlé de votre mission dans le Midi, dont le monde pense qu'elle ne pouvait pas être mieux confiée qu'à vous et qu'avec vos hautes connoissances on doit en attendre un heureux résultat.

J'ai l'honneur d'être avec toute
la considération possible
Monsieur
Votre très humble serviteur
B. d. B.

le 12 vendemiaire an 14

5

*Ἐγγραφο Βιβλιοθήκης Μηλεῶν.

Διὰ τοῦ παρόντος μαρτυρικοῦ γράμματος δηλοποιῶ ὅτι ἐσυμφώ-
νησα μετὰ τοῦ Κυρίου Παρρησίου Χρυσόχοῦ εἰς τὸ νὰ μετατυπώσῃ
τὸ εἰς τρεῖς τόμους Ἑλληνικὸν Λεξικὸν μου μὲ ἴδιάν του ἔξοδα καὶ
νὰ πληρώσῃ εἰς ἐμὲ πρὸδοσιν χίλια φιορίνια, ἥτοι 1000 F. τῆς Αὐ-
γούστης, νὰ μοὶ δώσῃ καὶ μετὰ τὸν τύπον εἴκοσι σώματα Λεξικῶν,
καὶ μὲ ταύτην τὴν συμφωνίαν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν
τύπωσιν ἐλευθέρως ὥς βούλεται.

*Ἐτι δὲ καὶ διὰ ὄσους δευτέρους καὶ τρίτους τόμους εὐρίσκονται
εἰς χεῖρας τοῦ κυρίου Μιχαὴλ Γλυκὲ ἀπὸ τὴν πρώτην ἔκδοσιν, νὰ
τοὺς ἀναπληρώσῃ, μὲ τύπον τοῦ πρώτου τόμου, καὶ ὅλους αὐτοὺς νὰ
τοὺς μοιράσωμεν ἐξ ἡμισείας.

Οὕτω ἐσυμφωνήσαμεν ἀμφότεροι, καὶ ταύτην τὴν συμφωνίαν
ὕποβεβαίω.

Τῇ 15 Ἰανουαρίου 1821, Μηλιαῖς

6

ΓΑΚ, Γραμμ. Θρησκείας, φάκ. 40 (Σχολικά).

Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος

Λαμβάνω τὴν τὸλμην νὰ ἐπισυνάψω πρὸς τὴν Ὑ.Ἐ. τρία ἀντί-
τυπα προκηρύξεων περὶ τῆς μετατυπώσεως τοῦ τριτοῦ Λεξικοῦ τοῦ
μακαρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ, τοῦ ὁποίου τὴν δευτέραν ἔκδοσιν ἀνεδέ-
χθην ὁ ὑποσημειούμενος μετὰ τοῦ Κυρίου Μανουὴλ Γαρουφαλῆ Σα-
μίου. Στοχάζομαι περὶ τὸν νὰ ἐκθειάσω τὴν ἀξιότητα αὐτοῦ τοῦ
ἐπωφελεστάτου Λεξικοῦ, καὶ νὰ παραστήσω τὴν ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν
ἔχει τὸ ἔθνος μας σήμερον.

Περιορίζομαι μόνον νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἀνεδέχθημεν αὐτὸ τὸ
βάρος μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Σεβαστός μας Κυβερνήτης θέλει μᾶς συν-
δράμει ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ εἰς ἐπιτυχίαν τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ τούτου.
Διότι βλέπομεν ὅτι εἰς ὅλα τὰ καλὰ, τὰ ἀποβλέποντα εἰς ὠφέλειαν
τοῦ ἔθνους, δὲν φείδεσθε μῆτε κόπων μῆτε χρημάτων.

Πεπεισμένος λοιπὸν εἰς τὸ φιλόμουσον τοῦ κοινοῦ πατρὸς μας,
ἄρχομαι δι' εὐχῶν Σας τὸ ἔργον τοῦτο πρῶτον ἀπὸ τὴν συνδρομὴν

τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος. Διὸ καὶ καθυποβάλλω ἐπ' ὄψιν Σας ἐν ἀντίτυπον τῆς προκηρύξεως διὰ νὰ καταγραφθῇτε ὅσα σώματα ἐγκρίνετε.

Ὑποσημειοῦμαι δὲ μὲ σέβας βαδύτατον.

Ἐν Ναυπλίου

Δοῦλος ταπεινὸς τῆς Ὑ. Ὑ.

Τῇ 9ῃ Ἰουνίου 1831

Χρ. Ματακίδης

7

ΓΑΚ, Γραμμ. Θρησκείας, Φάκ. 40 (Σχολικά), ἀρ. 109, έντυπο μονόφυλλο (6λ. «Ο Ἐρανιστής», 2, 9/10 (1964), σ. 128 ἀρ. Α 162).

Π Ρ Ο Κ Η Ρ Υ Ξ Ι Σ

Περὶ τῆς μετατυπώσεως τοῦ τριτόμου Λεξικοῦ τοῦ μακαρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ

Εἶναι γνωστὸν πόσον ἡ Ἑλλάς, ἡ φιλιότη πατρίς μας, ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον ὡς καθέδρα τῶν Μουσῶν ἐθανυμάζετο, καὶ εἰς ποῖον βαθμὸν δόξης καὶ λάμπρότητος διὰ τὴν σοφίαν της ἔφθασεν.

Εἶναι ὁμοίως ὁμολογούμενον ὁποῖον πιῶμα ἔλεεινὸν ἡ τυραννία τὴν κατέστησεν ὕστερον! ὅτε οἱ Ἕλληνες διὰ πολλοὺς αἰῶνας ὑπὸ τὸν βαρὺν ζυγὸν στενάζοντες, οὐδ' ἐγνώριζαν σχεδὸν ὁποῖον πατοῦν ἱερὸν ἔδαφος, οὔτε ὁποίων εἶναι ἀπόγονοι! ἀλλὰ μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἄρχισαν νὰ ἐμπορεύονται καὶ νὰ συναναστρέφονται μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη, καὶ εὐθὺς αἰσθάνθησαν ὅτι μόνα τὰ φῶτα τῆς παιδείας εἶναι τὰ πρῶτα τῆς εὐδαιμονίας αἷτια τῶν ἐθνῶν ἐκείνων. Σπουδαίως ἔπειτα εἰς πολλὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος σχολεῖα ἐσυσταίνοντο, διδάσκαλοι τῆς θείας τῶν προγόνων μας γλώσσης πανταχόθεν ἐκαλοῦντο, καὶ μαθηταὶ μὲ ἀπαρδειγμάτιστον ἁμιλλαν εἰς αὐτὰ συνένερχαν. Πλὴν καὶ μ' ὅλην αὐτὴν τὴν προθυμίαν, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσουν εἰς τὸν σκοπὸν των χωρὶς τ' ἀναγκαῖα μέσα καὶ βοηθήματα; Τόσων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ιστορικῶν, ποιητῶν, ῥητόρων τὰ συγγράμματα ἔγειναν καὶ αὐτὰ τῆς τυραννίας θύματα! Ἐγγωγίσθη τέλος ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ στρέψωμεν τὰ ὄμματα πρὸς τὴν φωτισμένην Εὐρώπην, καὶ ἐκεῖθεν ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, τὴν προγονικὴν παιδείαν καὶ τὸν φωτισμὸν μας νὰ ζητήσωμεν. Καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὡς ἀρχὴ νέας Ἑλληνικῆς ἐποχῆς ἐσημειώθη. Αἱ ἀκαδημαῖαι τῆς Εὐρώπης ἄρχισαν ἤδη νὰ βλέπωσι

τοὺς γνωστοὺς τόσους ὁμογενεῖς μας, τοὺς γεννημένους δι' εὐτυχίαν τῆς πατρίδος των, ἐφιερώνοντας τὰς ἡμέρας των μετὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀναγκαίων γνώσεων εἰς νέας ἐκδόσεις, εἰς μετατυπώσεις, εἰς μεταφράσεις καὶ εἰς συγγραφὰς τῶν ὠφελίμων διὰ τοὺς Ἕλληνας συγγραμάτων. Τότε δὴ (περὶ τὰ 1805) καὶ ὁ μακαρίτης Ἀνθιμος, ὁ Γαζῆς, μετὰ πολλοὺς κόπους, ὅσους εἰς ὠφέλειαν τοῦ ἔθνους του κατέβαλεν, ἀνέλαβε καὶ τὴν πολύπονον μετάφρασιν καὶ ἐκδοσιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Κ. Συνεδέρον, καὶ τοῦτο ἐστάθη ὁμολογουμένως τὸ πρῶτον ὅπως οὖν πληρέστερον Λεξικόν, ὅπου οἱ νέοι Ἕλληνες εἶδαν. Ἀλλὰ διὰ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν ἐκδοθέντων σωμάτων, καὶ διὰ τὸ πολυζήτητον κατεστάθη καὶ τοῦτο σπάνιον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐξέλιπε διόλου, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔκτοτε ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ δευτέρα του ἐκδόσις, τὴν ὁποίαν διὰ ταῦτα καὶ εἶχεν ἀποφασίσει ὁ ἴδιος, σκοπεύων νὰ τὴν καταστήσῃ καὶ τελειότεραν, ὥς ἐκ τῶν τελευταίων ἐκδόσεων τοῦ Κ. Συνεδέρον, ἃν ἐκπλήρωσις ἰερωτέρων πρὸς τὴν πατρίδα χρεῶν δὲν ἤθελε τὸν ἀποσχολήσῃ, καὶ τελευταῖον ὁ θάνατος δὲν ἤθελε τὸν ἐμποδίσῃ.

Καὶ εἰς τὴν τελευταίαν του ὁμως ἀναπνοήν, τὴν ὠφέλειαν τοῦ γένους του πνέων ὁ Γαζῆς, παρήγγειλε πρὸ πάντων εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ κληρονόμους του νὰ φροντίσωσι τοῦ τρίτου τούτου Λεξικοῦ τὴν μετατύπωσιν.

Οἱ συγγενεῖς του ὅθεν θέλοντες νὰ φυλάξωσι τὴν κοινωφελῇ ταύτην παραγγελίαν, καὶ ζητοῦντες τοὺς ἀναγκαίους συνεργοὺς εἰς τοῦτο ὠμίλησαν καὶ εἰς ἡμᾶς ὥς εἰς φίλους καὶ αὐτῶν, καθὼς καὶ τοῦ μακαρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ, περὶ τῆς ἀπαιτουμένης δαπάνης καὶ συνεργείας εἰς τοῦ ἔργου τούτου τὴν ἐπιχείρισιν, τὸ ὅποιον μ' ὄλον ὅτι καὶ ἐπίπονον, καὶ πολυδάπανον, καὶ ἔξω τῆς ἰδικῆς μας δυνάμεως, θαῤῥοῦντες ὁμως εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν φιλακάλων καὶ φιλομούσων ὁμογενῶν μας, καὶ ἔχοντες τὴν συνεργίαν καὶ ὁδηγίαν φίλων καὶ ζηλωτῶν τῆς εὐκλείας καὶ τῆς εἰς τὰ καλὰ ἐπιδόσεως τοῦ ἔθνους, τοῦ τε ὅσον οὐπω προσδοκώμενου εἰς τὴν Ἑλλάδα σοφοῦ Ἀρχιμανδρίτου Κυρίου Νεοφύτου Λούκα, τοῦ Λιδασκάλου Κυρίου Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, καὶ ἄλλων σοφῶν ἀνδρῶν φίλων μας, ἀνεδέχθημεν τέως, καὶ ἀνελάβαμεν τὴν μετατύπωσιν τοῦ ἐπωφελεστάτου τούτου καὶ ἀναγκαιοτάτου βιβλίου, καὶ κοινοποιοῦντες ἤδη τοῦτο ἐπικαλούμεθα τὴν συνδρομὴν ὄλων τῶν φιλομούσων ὁμογενῶν. Καὶ μ' ὄλον ὅτι ὑποσχόμεθα νὰ καταστήσωμεν τὴν ἐκδοσιν ταύτην καὶ καθαρωτέραν, καὶ πληρεστέραν, καὶ χρησιμωτέραν παρὰ τὴν πρώτην,

ἀναπληρουμένην εἰς τὰ ἐλλείποντα ἀπὸ τὰς τελευταίας ἐκδόσεις τῶν λεξικῶν τοῦ Σνεϊδέρου καὶ ἄλλων λεξικογράφων Εὐρωπαϊῶν, προκρίνοντες μ' ὅλα ταῦτα τὸ κοινὸν ἀπὸ τὸ ἴδιον συμφέρον ἀπεφασίσαμεν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ βιβλίου πολὺ μετριωτέραν. Καὶ διὰ μὲν τοὺς προπληρώνοντας συνδρομητὰς τὴν τιμὴν ἐκάστου τόμου, διορίζεται ἡ ὅλη τιμὴ τοῦ βιβλίου Δίστηλα δέκα πέντε, προπληρωτέον δηλ. τὸ τρίτον τούτων διὰ τὸν πρῶτον τόμον, καὶ μετὰ τὴν παραλαβὴν τούτου, τὸ ἄλλο τρίτον διὰ τὸν δεύτερον, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· διὰ δὲ τοὺς μὴ προπληρώνοντας διορίζεται Δίστηλα δέκα ὀκτώ, ἀνὰ ἑξ δηλ., πληρωτέα μετὰ τὴν παραλαβὴν ἐκάστου τόμου. Βέβαιοι εἰς τὴν προθυμίαν τῶν συνδρομητῶν μας, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θέλουν καταχωρισθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ τρίτου τόμου, τοὺς βεβαιώνομεν καὶ ἡμεῖς ὅτι καὶ τυπογραφίαν θέλομεν ἐκλέξει τὴν καλλιτέραν, καὶ τὴν τύπωσιν ὅσον τὸ δυνατόν θέλομεν φροντίσει ταχύτεραν κατὰ τὸ χρῆός μας.

Ἐν Αἰγίνῃ 1 Ἰουνίου 1831.

Οἱ ἐκδότης

Μανουὴλ Γαρουφαλῆς, Χρ. Ματακίδης.

8

ΓΑΚ, Γραμμ. Θρησκείας, φάκ. 40 (Σχολικά).

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως
Γραμματεία

Πρὸς τὸν Κύριον Χρ. Ματακίδην

Ἡ Α.Ἐ. ὁ Κυβερνήτης εἶδε μὲ εὐχαρίστησιν τὴν ὁποίαν εἶχες προθυμίαν νὰ ἐπιχειρισθῇς τὴν μετατύπωσιν τοῦ τρίτου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς τοῦ μακαρίτου Γαζῆ, μὲ τὴν σύμπραξιν λογίων ἀνδρῶν.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ σὲ ἐνισχύσῃ εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ κοινωφελοῦς τούτου ἐγχειρήματος, γίνεται συνδρομητῆς διὰ σώματα ἑκατόν, Ν. 100, εἰς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων τοῦ Κράτους.

Τοῦτο κοινοποιοῦσα πρὸς ἐσὲ καὶ τοὺς συνεργάτας σου λογίους ἡ Γραμματεία, κατ' ἐπιταγὴν τῆς Α.Ἐ., εὐχεται νὰ ἴδῃ τελειωμένον, τὸ ὁποῖον ἀναλαμβάνετε ἔργον, συντόμως, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπόσχεσθε ἀκριβείαν εἰς τὴν Προκήρυξίν σας.

Ὁ ἐπὶ τῆς Α.Ε. Γραμματεὺς
Ν. Χ[ρυσόγελος]

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 18 Ἰουνίου 1831